ANTUN DABINOVIĆ

NARODNI PREPOROD ITALIJE

I

1815-1849

MALA KNJIŽNICA MATICE HRVATSKE
NOVA SERIJA - KOLO IV. - SVEZAK 22.

ANTUN DABINOVIĆ

NARODNI PREPOROD ITALIJE

I.

1815—1849

TISAK »TIPOGRAFIJE« D. D., ZAGREB

ANTUN DABINOVIĆ

NARODNI PREPOROD ITALIJE

I.

1815—1849

ZAGREB 1939

IZDANJE MATICE HRVATSKE

Uvod

Suvišno je govoriti o koristi upoznavanja jednog od najpotresnijih i svojim posljedicama najznačajnijih poglavlja iz prošlosti susjednog nam talijanskog naroda. Jer, željeli to ili ne željeli, hvalili to kao sreću ili kudili kao nesreću, činjenica je tu, da su talijanski narod sada, a prije njega Rim i skupina latinske kulture vršili u nekoliko povrataka presudnu ulogu u političkim prilikama naših krajeva Bez sumnje je s porastom talijanskog utjecaja u svijetu nastalo i za nas vrijeme, da u većoj mjeri nastojimo s razumijevanjem pratiti sve pojave, kulturne i političke, koje sačinjavaju bitnost talijanske individualnosti. Za tu svrhu će ovaj prikaz talijanskog ujedinjenja, namijenjen široj javnosti, imati svakako svoju korisnu stranu.

Ovdje nije bilo u namjeri pisca, da se ističe obilatim citatima i iznosi cijelu, vanredno opsežnu literaturu, koja se tiče ovoga događajima tako bogatog perioda. Nema sumnje, da je veći, pače pretežni dio ovdje iznesenih podataka crpljen iz priručnih djela o talijanskoj prošlosti, koja se mogu nabaviti iz najskromnijih talijanskih knjižara. Pače je raspored gradiva posve naslonjen na

način prikazivanja, kako je u običaju u talijanskim zavodima. Za neke je pojedinosti služio međutim i arhivarski materijal, dobrim dijelom neobjelodanjen, koji je piscu bio na raspolaganju tijekom njegova boravka u inozemstvu.

Od velikog je značaja, pače od presudne važnosti činjenica, da je pisac rođen u krajevima, koji sada pripadaju Italiji, i da je kroz prvu polovinu svojeg života znatno bolje poznavao, zahvaljujući svojoj školskoj naobrazbi, talijanski jezik od hrvatskoga. To će biti svakako velika prednost za brzo i točno shvaćanje talijanskih prilika, i onih pojedinosti, koje bi inače izbjegle pronicavosti i pažljivijeg posmatrača.

Ova je radnja bila gotova već god. 1929., a gospodin prof. Lj. Maraković preuzeo je, da je štampa u časopisu »Hrvatskoj prosvjeti«. No budući da je između trenutka, kad je rad napisan, i današnjega dana proteklo skoro 10 godina, ukazala se je potreba, da se neke pojedinosti jasnije istaknu, i druge nepotrebne izostave. Tako je ova knjiga ispala u mnogim pogledima znatno drukčije od njezine redakcije, sadržane u »Hrvatskoj Prosvjeti« za god. 1937.

Počeci

I.

Posljednji rujanski dani god. 1815. u Ajacciju na otoku Korzici. Ekvinokcijalne oluje bijahu već prošle. Tihi je povjetarac pirio bezazleno prema dalekom talijanskom kopnu. U pristaništu je vladala neobična tišina. Jedrenjače nijeme, uljuljane mrtvim morem stajale su, usidrene onako bez reda, sedam njih na broju. Bijahu to male hitre lađe, domaći su ih nazvali »fuste« kao stvorene, da se potkradu, da izbjegnu pregledaču, da kriomčare i da navaljuju. Na dalekom obzorju jedrile su desno i lijevo neke ribarske lađe. Puna im bijahu jedra, i igrale se kao galebovi po dalekoj pučini. No, engleskog krstaša ni na vidiku. Ljudi, koji su prolazili cestom, šutjeli su i jedva se pozdravljali: sumnjivo je, kad Korzikanac šuti. Što se to onda spremalo? Već je preko 4 nedjelje boravio u Ajacciju šurjak velikog Korzikanca Napoleona, — domaći su ga nazivali Napuljone — Bonaparta, doskorašnji napuljski kralj Joahim Murat.

U ono vrijeme neobičnih sudbina, pripadala je Muratova kuća među najobičnije. Tko je mogao

proreći, prije revolucije, da će taj seljački sin, koji je došao u Pariz, da se zaposli u mesarnici, jednom postati francuskim maršalom, šurjakom francuskog cara, kraljem Napulja? Jedno ga je svojstvo gurnulo naprijed u ljudskoj karijeri: nevjerojatna, gotovo vratolomna smionost, skopčana s vanrednom, basnoslovnom srećom na svim bojištima. Na svom hitrom i strastvenom konju, — a Murat je znao birati najvatrenije đogine, koji bi se ikako mogli zamisliti, — znao je vući za sobom u nevjerojatno hitrom tempu čitavu konjaničku vojsku, uvijek prvi pred ostalima, uvijek u najsjajnijoj uniformi, uvijek izložen najstrahovitijoj puščanoj paljbi. No prema silnom Napoleonu nije se ni Joahim Murat mogao isticati kao neograničeni gospodar. Doduše je kao muž častoljubive, — koja od Napoleonovih nije bila častoljubiva? — Karoline pripadao Napoleonovoj porodici, te je svakako imao neko pravo na neko prijestolje. Ali ga baš ta briga zavadi sa šurjakom. Kao veliki vojvoda Klevea i Berga stekao je bio bogatstva i časti, pa je počeo bacati svoj pogled na Španiju, koja bi jamačno, kao domovina toreadora, mnogo više privoljela ovome pustolovu, nego dosadnom i nenadarenom Josipu Bonapartu. Joahim dobi Napulj. Napuljci, koji su nekako voljeli Josipa, nisu ispočetka rado gledali na došljaka. Ali je Joahim umio ne samo da se pokaže veličanstven i raskošan u svojim uniformama, nego i u svojoj kraljevskoj darežljivosti. Došavši kao bogat čovjek iz Njemačke osiromaši pod čarobnim nebom lazaronske Partenope potpuno. Usred velike sreće nije međutim bježao od toga, da ima i svoje političke

koncepcije, koje se nisu uvijek podudarale s težnjama svemoćnog Napoleona. To zavadi uskoro šurjake. Murat se potpuno udalji od cara, i poslije Leipziga stupi u izravne pregovore s njegovim neprijateljima. Ovi mu ispočetka obećavahu brda i doline, da će ne samo pridržati Napulj, nego i vladati cijelom Italijom do same Lombardije. Idila je međutim bila kratkog vijeka. Čim je Napoleon prisiljen, da se povuče na otok Elbu, počelo se gledati krivo na Joahima Murata. Njegovo izaslanstvo nije primljeno u Beču. Njegovim pismima nisu odgovarali ni papa ni kralj francuski, a jedva je Austrija primala njegove agente. Nezadovoljan, ponižen, odluči Murat opet se približiti zbačenom caru, i jedva dočeka njegov bijeg, da baci obrazinu s lica. I čim je Napoleon opet zasjeo na francusko prijestolje, naoruža Joahim Murat svoju napuljsku vojsku, objavi rat saveznicima, osvoji Rim i Toscanu i potuče Austrijance kod rijeke Tanaro. U Rimini izda zatim veliki proglas, kojim poziva Talijane, da se okupe oko njega, i poduzmu borbu za slobodu svoje domovine. No njegov se san raspline kod Tolentina: vojsku zahvati nenadana panika, stvar, koja nije tako neobična kod osjetljivih južnjaka, te je oko polovine svibnja Joahim Murat sam i bez vojske morao ostaviti svoju kraljevinu. Žena mu Karolina s djecom bijaše otputovala na engleskom brodu u Trst. Murat je sam na maloj lađi prispio u Francusku, ali ga Napoleon nije htio primiti. Poznate su njegove riječi: »Otkada je napuljska kraljevina sklopila mir s Francuskom?«. Poslije Napoleonova pada uteče Joahim na jedrenjači najprije u Bastiju, a

zatim u Ajaccio. Potištenost prvih dana poslije dolaska popusti, kad se dosjeti, da ljudi gledaju na njega s neprikrivenom simpatijom. Kod ratobornih Korzikanaca predstavljao je on, Napoleonov šurjak, živu i ponosnu tradiciju. Doskora mu se javiše dobrovoljci, pripravni da idu za njega u rat za napuljsko prijestolje. Vijesti s kopna bile su povoljne: narodu je već bio dozlogrdio mrki i pedantni Ferdinand Burbonski, a rado su se ljudi sjećali uvijek veseloga i raspoloženog kralja Joahima. Ni Austrijanci nisu bili ushićeni s pojavom kralja Ferdinanda, a dječaci po ulicama napuljskim pripovijedahu o svađi između njega i austrijskog generala. Sastaviti ratni plan nije u tim okolnostima bilo teško. Južnom Kalabrijom je upravljao general Caranosa, koga je Murat smatrao svojim pouzdanikom. Dosta mu se činilo, da stigne u Monteleone i da tu prikupi svoje vjerne. Put do Napulja bio bi tek vojnička šetnja. Osnova nije bila neostvariva, jer je napuljska vlada živjela u stalnom strahu pred Muratom, te je baš onih dana sastavljen popis svih Muratovaca, a to su bili redom odvažni ljudi, koji su se u nebrojenim kušnjama odano založili za Francusku, a osobito god. 1796. i 1797. protiv Vannija, god. 1798. za obranu partenopejske republike, god. 1799. prilikom velikog pokolja, i napokon prilikom engleskog pohoda god. 1805.

Tako je Murat mislio, da može pokušati sreću. Putovanje iz Kalabrije se je vršilo pod najboljim predznacima, a talijanska je obala već bila blizu, kad se dogodi nešto, što potpuno poremeti Muratove osnove: teška oluja rasprši brodove i kad

je svanulo jutro, našao se Murat posve sam na jednom brodu nedaleko obale Kalabrije. U večer se pojavi još druga lađa. Počekaše noć i jutro. Nikog na vidiku. Pred putnicima se širio zaljev Sv. Eufemije. Kolibe pristaništa Pizza di Calabria bjelasale se u daljini. Tu pristadoše oba broda uz kopno. Bilo je devet sati u jutro u nedjelju. Tamošnji je svijet boravio u crkvi, a samo je nekoliko pastira pazilo na stado po obroncima kalabrijskih planina. Murat i njegovi drugovi odlučno se iskrcaše na kopno, i uz poklik: »Živio kralj Joahim« pozvaše pastire, da im se pridruže. Ali se pastiri, koji su dobro poznavali kralja, nisu odazvali njegovu pozdravu, nego su ostali na svom mjestu mirni i nepomični. Na trgu malenog gradića vježbali su se poslije službe Božje napuljski legionari. Joahim pođe k njima, ali ga oni ni ne pogledaše. Umorni i zlovoljni uputiše se Murat i njegovi drugovi pravcem prema Monteleonu. Međutim se iza njihovih leđa okupi čitava četa. Dvorjanik vojvode dell'Infantado i neki žandarmerijski poručnik Trentacapilli pođoše u potjeru za došljacima. Tihom dolinom, zaokruženom kalabrijskim gorama, odjekivali su već puščani hitci, namijenjeni Muratu i njegovoj družini. Nato se uputiše prema moru, ali lađe već bijahu daleko. Jedva im se nađe čamac i već su krenuli, da ga otisnu u more, kad se potjera baci na njih. Nasta užasna gužva. Murat i drugovi budu zlostavljeni i strašno isprebijeni. Na kraju se iza njihovih leđa zatvoriše vrata male tvrđave iznad pristaništa.

Događaj bi javljen u Monteleone. Brzo je otpremljen kapetan Stratti s 40 vojnika, da pre-

uzme zarobljenike. Iza njega dođe general Nunziante. Teško im je bilo izvršiti primljenu zapovijed. Njihovo oklijevanje već je ulilo novo pouzdanje u dušu Joahima Murata, koji je već računao s time, da će stupiti u izravne pregovore sa »svojim rođakom«, kraljem Ferdinandom. No 12. listopada u večer stigne u Pizzo di Calabria princ de Canosa, pročelnik vanrednog suda za zaštitu države. Nunziante je odmah razumio, što to ima da znači. Prešutješe stvar Muratu, da barem prospava u miru posljednju noć. Kad je nesretnik u jutro, probudivši se iza sna, opazio, kako se Nunziante guši u suzama, shvati odmah svoj položaj, napisa oproštajno pismo ženi i djeci i pozove brzo svećenika. Odbi, da odgovara pred sudom, »koji nema prava suditi napuljskom kralju«, i počeka mirno i sabrano na sigurnu poruku. Poslije podne istoga dana odveden je doskorašnji vladar u neko dvorište. Ne dade, da mu povežu oči, nego gledaše mirno bez trzaja, kako vojnici pune svoje puške. Kad dođe odlučni čas, poviče im: »Gađajte u srce, a ne u glavu«, i sruši se, smrtno pogođen, na zemlju.

Sahranjen je na istom mjestu, gdje je izvršena osuda.

Tek nekoliko dana kasnije moglo se čitati u službenom listu, kako je »uzurpator« Joahim Murat potučen kod Pizzo di Calabria i ubijen od tamošnjih seljaka.

Drama talijanskog oslobođenja stupila je tim u svoju početnu fazu. Francuz Joahim Murat prvi je mučenik talijanskog Risorgimenta.

Narodne svijesti bilo je u Italiji i prije dolaska Francuza. Položaj apeninskog poluotoka s točno određenim prirodnim granicama upravo je stvoren za to, da postane postojbinom jedne jedinstvene narodnosti. Toj su okolnosti Romani zahvalili, da su nadjačali s vremenom sve barbarske najezde, pa potjecale s koje mu drago strane. Već poslije nekoliko pokoljenja došljaci bi iščeznuli u pobjedonosnoj kulturnoj sredini, tako da je kroz stoljeća ostala posve netaknuta stara baština latinskog življa. Narodna svijest bila je već razvijena u ranom srednjem vijeku, a tome nije stajala na putu okolnost, da je Italija bila skoro neprekidno raskomadana u velik broj među sobom zavađenih jedinica. Dosta je sjetiti se talijanskih pjesnika iz XIII. stoljeća, koji su, kao Dante i Petrarca, točno naslutili prirodne granice talijanskoga nacionalnog posjeda. Dosta je, da letimice držimo pred očima borbe gradskih zajednica gornje Italije protiv njemačkih careva, osobito protiv Fridrika Barbarose. Da nije ranije došlo do političkog ujedinjenja, tome bijahu krive unutrašnje nesuglasice. Kasnije je stvar postala opasnom, pošto su na evropskom zapadu, u Francuskoj, u Engleskoj i Španiji stupile na pozornicu snažne nacionalne države, pripravne, da dovedu do izražaja svoju nacionalnu, ekspanzivnu energiju. Talijanski narod propusti koristiti se slomom njemačko-rimskog imperijalizma, i time je pružena mogućnost različnim osvajačima, da se ugnijezde na njegovu ognjištu. Poslije francusko-engleskog dvoboja, i

pošto su Arapi protjerani iz Španije, počeli su osvajači skretati svoju pažnju na Italiju. Cijela je prva polovina XVI. stoljeća ispunjena borbama, u kojima je Italija radi procvata knjige i umjetnosti podlegla brutalnoj sili lakomih osvajača. Poslije pobjeda Karla V. nastalo je za Italiju vrijeme moralnog i materijalnog opadanja. Španjolska porezna politika uništila je blagostanje ranijeg pokoljenja. Talijanska je knjiga doživjela plitkosti i neukusnosti marinizma, a iza njega senilno djetinjarenje rimske Arkadije, i njezina glavnog predstavnika, kako ga Baretti nazivlje, moralnog »uškopljenika« Giambattiste Zappija.

Do življeg pokreta dolazi Italija isto kao i Njemačka pod jakim dojmom francuske knjige i njezina racionalističkog pravca. Parini i Alfieri, prvi sa svojim poemom »Il Giorno«, drugi sa svojim olovnim tragedijama Aristodemom i Saulom, crpe svoju svježinu iz doticaja s francuskom duhovitošću. Poslije moralnog nastao je politički preokret, kad je Napoleon Bonaparte na čelu svoje male i slabo naoružane vojske izvojštio god. 1796. i 1797. svoje neizbrisive pobjede. Snažnim udarcem prešao je smioni osvajač preko državnih tvorevina, na kojima su se sada jasno pokazali svi znakovi neizlječive trošnosti. Italija nije doduše dobila pod Napoleonom svoju samostalnost. Šta više nalazila se je, u većoj mjeri nego prije revolucije, pod tuđim utjecajem. Ali je ipak francuska okupacija značila preokret i odredila posve novi pravac razvoju talijanske nacionalne svijesti. Odlučnost Napoleonove uprave bila je živo zahvatila u

sve latentne energije podređenog naroda. Nova, svježa krv počela je ključati talijanskim narodnim organizmom. Italija se je budila iz dugovjekovnog sna. Ali je ipak nešto zasjenjivalo radost pojačane životne energije: sve su te promjene izvršene, a da nitko nije ni pitao, da li to talijanski narod zbilja hoće i treba. Na talijanske intelektualce morala je djelovati ubitačno konstatacija, da talijanski pravac Napoleonove politike nije svrha za sebe, nego sredstvo za dalje Napoleonove svrhe. Ako je Napoleon isticao talijansku crveno-bijelo-zelenu trobojnicu, ako je u nebrojenim proklamacijama naglašivao ime i interese talijanskoga naroda, to nije ništa mijenjalo na činjenici, da su o talijanskim stvarima odlučivali u prvom redu tuđinci. Samo je u iznimnim slučajevima dopušteno naoko, da Talijani vode glavnu riječ o svojim poslovima. Tako je demokratska stranka u Mlecima pomogla Napoleona, da Mletke baci u ruke Austrijancima. Ljudi čestiti i pročišćenih osjećaja kao Borgoni i Vincenzo Dandolo morali su se pričinjati u tim okolnostima kao pravcati izdajice svoje domovine. Isto se je tako postupalo s cisalpinskom republikom, gdje su naprosto izigrani ljudi kao Melzi i Karlo Botta. Nikola Fasulo, koji je vjerno i požrtvovno branio u Napulju ideju narodne slobode, imao je uvidjeti, da pod Francuzima Italija nije kovač svoje, nego tuđe sreće, pače oružje u rukama jačega. U tim okolnostima nije čudo, da su koncem god. 1799. liberalizam i nacionalna ideja, propovijedani u tajnim sastancima framasonskih loža, doživjeli potpuni moralni slom. Razočarani talijanski rodoljubi Vincenzo

Cuoco, Gioia, Francesco Lomonaco okupili su se sada u tajnom društvu »I Raggi« i vojevali čak s koalircima protiv Francuza.

No što su značili ti osamljeni intelektualci prema velikoj masi talijanskog naroda? Kad je Napoleon poslije pobjede kod Marenga (1800.) uspostavio francusku prevlast u Italiji, postali su odlučnim faktorima u talijanskim unutrašnjim poslovima... francuski generali. U Piemontu upravljali su Dupont i Jourdan. Njihova je briga bila u tome, da svake godine utjeraju unaprijed određenu vojnu kontribuciju. Isto se dogodi i u Genovi i u Lucci. Toscana je pod imenom etrurske kraljevine još nekoliko godina živjela u zabludi, da je očuvala neku samostalnost pod veoma promjenljivim granicama, baš kao što su bile promjenljive granice Piemonta i genovske republike. I papa Pio VII. morao se odreći Legacija, Ancone, Pesara, Beneventa i Pontecorva, premda je bio sklopio konkordat s Napoleonom, jer se tako sviđalo hirovitom osvajaču. Napulju je jedva četiri godine pošlo za rukom, da ostane pod Burboncima. A u cisalpinskoj republici, kojom je imala upravljati komisija, sastavljena od ljudi spremnih, kao Melzi, Sommariva, Aldini, Paradisi, Ruga, Aranco, Borgognoni, Visconti i Birago, izvršene su teritorijalne promjene time, što su dodane republici Lomelina, Vigevano, Novara. Neka vrst parlamenta, t. zv. »Consulta«, vijećala je u Lyonu o uređenju te »samostalne« države. Consulta je sastojala od 452 uglednika, ali to nije stajalo na putu, da se Napoleon odjednom ne dade proglasiti predsjednikom cisalpinske republike.

Kad znamo za takove početke, nije nam teško zamisliti, kako se postupalo s Italijom u vrijeme Napoleonova carstva. Iz cisalpinske republike nastala je talijanska kraljevina, s Napoleonom kao kraljem. Od Pijemonta, Genove i Toscane nastat će naprosto francusko državno zemljište, podijeljeno u departmane. A južna Italija sve do bečkog kongresa sačinjavala je treću teritorijalnu jedinicu. Papina je država još potrajala do zatočenja Pia VII., a kasnije je priključena kraljevini Italiji, koliko nije i ona prešla pod departmantalnu podjelu, koja je već obuhvatala Toscanu. Tako je Italija bila podijeljena u tri teritorijalna područja sve do samoga pada Napoleona Bonaparta.

No u čitavom nizu odrešitih dekreta i zapovijedi genijalnog osvajača možemo ipak raspoznati, i ako u skromnim crtama, nastojanja talijanskih rodoljuba. U Lyonu je Melzi imao zauzeti položaj potpredsjednika cisalpinske države. Taj je čovjek pravi administrativni organizator, i uživao je veliko Napoleonovo povjerenje. Uz Melzija, bogatog posjednika, isticali su se Serbelloni, Merescalchi i Prina, vješti i savjesni stručnjaci. Ponovno otvorenje sveučilišta u Paviji i Bologni, osnivanje akademije lijepih umjetnosti, tehničkih agrarnih škola, zavoda, u kojemu je predavao čuveni Aleksandar Volta, subvencije, što ih je vlada davala naučnim radenicima, te napokon vojska od 30.000 boraca, koja je išla za svojom talijanskom trobojnicom, sve su to bile bez sumnje dosta važne tekovine u nacionalnom pravcu. Doduše je srditi Ugo Foscolo u svojim vatrenim »Sepolcri« (Grobovima) izbacio iz reda velikih ljudi Napoleona, ali su

ljudi kao Monti, Giola, Giordani i Cuoco ipak osjećali svu moralnu korist, što ju je Italija bez sumnje imala pod novim režimom.

Što je u Italiji stvaralo veliko neraspoloženje prema Francuzima, bijahu posljedice kontinentalnog bloka. Apeninski je poluotok naime u velikoj mjeri zavisio od stranih proizvoda. Kože, kovine, vuna, svila, pamučnine i kolonijalna roba, svega toga je nestalo preko noći. Ali, što je duboko razljutilo Talijane, bijaše oštra zabrana, koju je Napoleon I. izdao protiv izvoza talijanskih rukotvorina u Francusku, u želji, da pomogne francusku industriju. Izvoziti te proizvode u Englesku, koja im je bila prirodno tržište, bilo je također nemoguće. S druge strane baš taj konflikt s Engleskom potpuno je uništio talijansko brojno pomorstvo. Jednom riječju, ako je Francuska s nacionalne strane pogodovala osjećajima domaćeg stanovništva, s ekonomske je strane njezina uprava imala katastrofalnih posljedica. Ta će potonja činjenica imati veliku ulogu prilikom događaja od g. 1814. do 1815.

Petnaest dana poslije pariške kapitulacije potpisan je ugovor u Schiarino-Rizzinu (16. travnja 1814.). U njemu je određeno, da se francuske čete imaju povući s apeninskog poluotoka i da samo talijanske čete imaju čekati na odredbe bečkog kongresa u svojim posadama. Austrija je odmah početka smjestila svoje vojnike u mletačke države. O željama samih Talijana nije nitko vodio računa. Talijani su dočekali nove događaje potpuno podvojeni. Dok je jedna grupa, predvođena Melzijem, nastojala osloniti se na potkralja Eugena Beauharnaisa i pomagati ga kod osnivanja talijanske kraljevine, dok je druga grupa to isto htjela postići pod vodstvom Joahima Murata, uspijevalo je austrijskim agentima, da pobude simpatije i nade jedne grupe talijanskih liberalaca, koji su još uvijek mislili, da je Austrija Franje I. ona ista Austrija, koja je vladala Italijom pod Josipom II. i Leopoldom II. Koncem travnja 1814. istjerani su francuski pristaše iz Milana, a bečki kongres izvrši 9. lipnja 1815. konačno podjelu apeninskog poluotoka. Načelo legitimiteta provedeno je, koliko je to išlo u prilog težnjama austrijske politike. Venecija i Genova izgubile su svoju prvašnju samostalnost, ali su ostale na snazi burbonske i habsburške sekundo- i terciogeniture. Sve, što je silom izmijenjeno tokom prošlih 20 godina, moralo je biti vraćeno u prvašnje stanje, da bude što potpunije sačuvan zakonski kontinuitet s predrevolucionarnim vremenima.

Do kakovih je nemogućnosti to moglo dovesti, može se vidjeti iz nekoliko zanimljivih primjera. Sardinski kralj Viktor Emanuel I. ukinuo je, nakon što se je povratio u Piemont, sve francuske zakone, koji su stanovnicima bili prešli u krv i meso, i koji su s pravno-tehničkog stajališta značili nesumnjivi napredak. Na mjesto tih suvremenih zakona uveden je na novo već davno zaboravljeni ustav iz god. 1770. i dakako feudalni zakon. Isto je tako postupao u Modeni Franjo IV., inače čovjek mrzak, ali otvorenih pogleda. Ustav izumrle kuće Este stupio je opet na snagu na zgražanje tamošnjeg stanovništva, koje nije više imalo ni pojma

o tim davnim ustanovama. Isto je tako vraćeno staro stanje sa strane pape Pija VII. ali s nekim izmjenama, koje su blažile oštrinu postupka spomenutih vladalaca. Mnogo je blaži i obzirniji bio u vraćanju starih zakona veliki vojvoda Toskanski. Do oštrih nesuglasica između vladaoca i liberalnih krugova došlo je odmah za uspostave Burbonaca u Napulju.

U sjevernoj su Italiji postojala dva posebna teritorija. Zapadni dio, Piemont, s Nizzom i Savojom, pripadao je sardinskom kralju Viktoru Emanuelu I. Kraljevina je u svojoj cjelokupnosti imala sada stanovništvo od 4 milijuna duša, i mogla je osim svoje stalne vojske od 50.000 vojnika dići na oružje još daljnjih 50.000. Od svih Talijana isticali su se najjače Pijemontezi pravim vojničkim duhom, i alpinska pijemonteska vojska, naviknuta na oskudan i težak život, bila se odlikovala u napoleonskim ratovima. Konzervativni po prirodi, odani kralju i crkvi, Pijemontezi su bili srasli u duši svojoj sa svojim vladarom i domaćom dinastijom, koja se, za razliku prama drugim talijanskim dinastijama, isticala time, što je zbilja urođena u kraju, gdje je vladala. Ta će okolnost dati sardinskoj kraljevini veliku moralnu kompaktnost i olakšat će u znatnoj mjeri nacionalnu zadaću Pijemonta u borbi za talijansko ujedinjenje. U prvo vrijeme poslije bečkog kongresa nije dakako nitko ni slutio, da bi Pijemont mogao doći do svoga kasnijeg položaja. Viktor Emanuel I., čovjek u svakom pogledu neugledan, slušao je veoma po-

nizno sve poruke, koje su mu dolazile iz Beča, a knez je Metternich dobrim okom gledao, što se Piemont drži u dobro oružanoj spremi, jer ga je smatrao valjanim i poslušnim čuvarom Italije od francuske opasnosti.

Manja od kraljevine Sardinije po teritoriju, ali jednako jaka po broju stanovnika i mnogo uglednija po ekonomskoj važnosti bila je kraljevina Lombardija i Venecija. Sastavljena od dva, po svojoj prošlosti sasvim odvojena teritorija, imala je biti kao neka vrst nasljednika kraljevine Italije Eugena Beauharnaisa. U Veneciji je stanovništvo bilo na glasu zbog svoje blage i pomirljive prirode, a habsburška je dinastija uživala u Lombardiji, pod Karlom VII., Marijom Terezijom i njezinim sinovima, dosta veliku popularnost. Austrijski su pristaše god. 1814. mnogo davali važnosti tome, da je Franjo I. rođen i odgojen u Firenzi, i da je stoga izvrsno poznavao talijanski jezik i talijanske prilike. Liberalci međutim odmah iza okupacije imali su razloga, da se tuže. Knez Metternich se naime izričito protivio težnji, da novoustrojena kraljevina dobije neki ustav. Lombardija i Venecija su imale samo neku vrst autonomne uprave, t. zv. kongregacije, jedna za Lombardiju, a druga za Veneciju. U biti su kongregacije samo savjetodavna tjelesa, sastavljena od članova, koje je sam car imenovao po prijedlogu političkih vlasti. Uglavnom nema sumnje, da su austrijske vlasti postupale razmjerno obzirno, dok nije bilo opasnosti, da će doći do nemira. Nastojanje je bilo dakako, da se zakonodavstvo i uprava

izjednače s ustanovama ostale austrijske monarhije. Prvi je korak u tome ukidanje Napoleonova Code Civila i uvođenje općega austrijskog građanskog zakonika iz god. 1811., ali ta mjera nije izazvala nezadovoljstvo, jer su se ljudi dobro sjećali, da je taj zakonik izrađen velikim dijelom uz suradnju talijanskih pravnika. Ni to, da su vojnici iz sjeverne Italije služili po njemačkim posadama, i nazočnost hrvatskih, čeških i njemačkih vojnika u posadama Lombardije i Venecije, nije ispočetka izazivalo loš dojam. Pod austrijskom su se upravom ti krajevi razmjerno brzo oporavili od posljedica dugog i teškog ratovanja. Porez je odmah udaren u umjerenom opsegu, a vlasti su se brinule, da dignu ekonomsku sposobnost podređenog im stanovništva. Najbolji je tome dokaz to, da iz Lombardije i Venecije nije bilo iseljivanja i da je stanovništvo od god. 1855. poraslo za preko milijun duša. I porezni prihod bijaše vanredno obilat za ona vremena: 60,000.000 forinti u godinu dana. Kasnije se prigovaralo Austriji, da je velik dio toga novca upotrebljavala za pasivne krajeve u unutrašnjosti, ali ni današnji pisci ne mogu poreći činjenicu, da je Austrija, osobito u posljednjim godinama svoje uprave, činila tamo i znatnih investicija.

Naprama kompaktnosti sjeverne Italije pokazuje srednja mnogo veću raskomadanost. U njoj postoje one minijaturne države, za koje će Giusti reći, da se mogu zatvoriti u kestenovu ljusku. U taj bi red išla vojvodina Parma, Piacenza i Guastalla, koja je na malom teritoriju brojila oko 400.000 stanovnika. Istu površinu, isti broj stanovnika imala je nedaleka vojvodina Modena, Reggio i Massa-Carrara. Lucca je bila također glavni grad jedne male državice, koja je spojena, god. 1847. s Toscanom. Ova je potonja pak kao velika vojvodina imala 1,200.000 stanovnika. Uprava bijaše u Toscani i u Lucci vanredno blaga i odlikovala se liberalnim držanjem. Toscana se nije imala bojati vanjskog neprijatelja, zato nije imala redovite vojske. Porezni je teret s toga bio minimalan.

Najveći je teritorij u Srednjoj Italiji bio papina država, koja se prostirala od Ferrare do napuljske granice, te je brojila preko 2 milijuna stanovnika. Istočni dio, duž jadranske obale, bio je upravo načičkan brojnim povećim gradovima, koji su znatno napredovali pod Francuzima, te su stoga krivim okom gledali sve zakonske promjene papinske uprave. Osobito su se bojali povratka feudalizma, kojeg su se bili rado otresli za Napoleona. Zato je držanje Romagne, provincije na jadranskoj obali, već od prvih početaka, pokazivalo neku sklonost buni. Osobito oko god. 1815., bili su se tu ugnijezdili pristaše Francuza, a sve su mjere vatikanske policije bile uzaludne protiv tajnog rovarenja političkih agenata. To je konačno dovelo do rezultata, da su romanjski gradovi postali žarište revolucionarne propagande, koja se odatle širila s jedne strane u Lombardiju—Veneciju, a s druge u kraljevinu obadviju Sicilija. Da toj akciji stanu na put, organizirale su vatikanske vlasti čitav sistem obavještajne službe, koji je svojim uho-

dama i žbirima potpuno potkopao privrženost naroda papinom režimu.

Donju je Italiju zapremala ujedinjena kraljevina obadviju Sicilija. Po površini (90.000 km²) i po broju stanovnika (7,500.000) najveća talijanska država. Činilo se neko vrijeme, da joj je dosuđena znatna uloga u djelu narodnoga ujedinjenja. Tako je to zamislio Joahim Murat, kad je pozvao Talijane, da se okupe oko njega i da stresu tuđinski jaram. Pod Ferdinandom IV. nije ta politika bila moguća. Tome se protivila oštra podvojenost između Napulja i Sicilije. Sicilija je naime tokom svih Napoleonskih ratova stajala bez prekida pod Burboncima, te je zato i očekivala, da će njoj ostati neko prvenstvo u ujedinjenoj državi. Toga se bojao sam Napulj, te je odmah god. 1815. veoma oštro pazio na mogućnost novih promjena. Odmah iza uspostavljenja Bourbonaca bilo je svakome jasno, da se Ferdinand IV. ne može ni u čemu usporediti s Joahimom Muratom. Pokazale su se znatne mane u unutrašnjoj upravi. Korupcija, nered, zapuštenost hvatale su sve više maha pod Ferdinandom IV., koji je bio ne samo spletkar po prirodi, nego je u svojoj neodlučnosti i prevrtljivosti stajao na putu i najboljim namjerama svoje okoline. U tim okolnostima nije bilo moguće, a da se sve zlo ne pripiše samom vladaru Ferdinandu IV., koji je zato živio u neprestanom strahu od neke zavjere. Samo takav osjećaj morao je uroditi posljedicom, da je kralj tražio glavnu pomoć u obavještajnom radu tajne policije. Do te neugodnosti dovodilo je stalno suparništvo između starih

sicilskih generala, u koje je kralj imao veće povjerenje, i onih generala, koji su služili u Napulju pod različitim režimima. Premda je ovima potonjim bio zajamčen u ugovoru u Casalanzi isti čin i postupak kao sicilskim generalima i oficirima, ipak bi se ovima progledavalo kroz prste, kad bi došlo do unapređenja ili razvrstavanja. Vidjet ćemo, kako je ta činjenica bila neposredni povod za nemire god. 1821. Ferdinand IV. bijaše ozlovoljio Sicilijance tim, što je ukinuo ustav iz god. 1812. i što je odmah nakon ujedinjenja Napulja i Sicilije uveo novi naslov za cijelu kraljevinu, koja se sada zvala »Kraljevina obadviju Sicilija«. Da nekako ukloni mogućnost vojničkog pronunciamenta, smanjio je Ferdinand IV. broj stalne vojske na polovinu. S druge strane počela je policija praviti velike smetnje u trgovačkom prometu. Jednom riječju novom je režimu uspjelo, da malo pomalo ozlovolji cijelo stanovništvo Napulja i Sicilije, i samo se ima zahvaliti notornoj pasivnosti slabo obrazovane mase, da nije još prije god. 1821. došlo u tim krajevima do kakova opasnog pokreta.

III.

Ukratko ona ista Italija, koja je ustala godine 1814. protiv Francuza, doživjela je u roku od jedva pet godina ljuto razočaranje. To je davalo osobit ugled onim ljudima, koji su kao Melzi i Pepe uzalud zagovarali pristanak cijele Italije uz princa Eugena ili uz Joahima Murata. Zapostavljeni i

društveno onemogućeni postali su oni stjecište svih nezadovoljnika, kojima bijaše dozlogrdio užasni nered u javnim poslovima. Narod je međutim ostajao potpuno pasivan. Napoleonovo je vrijeme, te ratne nevolje i neprestane rekvizicije dovele su do toga, te su ljudi bili zadovoljni, što je taj režim jednom za uvijek bio uklonjen. Velika masa nije imala osjećaja za one pojmove narodnog ponosa i ustavnog uređenja, kojima su ti nezadovoljnici ispunjavali svoje razgovore. Zato je otvoreno nezadovoljstvo ostalo kroz prvo vrijeme ograničeno na mali krug intelektualaca, koji su se sastajali u ložama slobodnih zidara. Ta su društva postojala doduše još prije god. 1796. u Italiji, ali su pod Napoleonom dobila isključivo službeni karakter. Lože nisu više bile nosioci posebnoga filozofijskog shvaćanja ljudskog poretka i međusobnih odnosa, nego su služile u povjerljive svrhe. Pobornici slobode počeli su se sada okupljati u uža društva, koja su se krila od vlasti i sklanjala ponajviše u planinskim krajevima Abruzza, gdje je bilo mnogo ugljenarskih koliba. Da se razlikuju od ugljenara, koji su bili pod kontrolom vlasti za porezne svrhe, zvali su se oni slobodni ugljenari ili »karbonari«. Svoj središnji ured imali su isto kao i slobodni zidari u Parizu, a svoje podružnice t. zv. prodavačnice ili »vendite« gotovo po svim većim gradovima evropskoga kontinenta. Slobodni ugljenari prolazili su osobito dobro u napuljskoj državi, gdje im je Joahim Murat puštao veliku slobodu. U Napulju su karbonari pokupili sve nezaposlene i razočarane, a osobito iz oficirskih krugova. Što se više osjećao pritisak političkih vlasti, to je više ljudi bilo, koji su tražili pomoć u društvima. Već od svršetka god. 1816. zahvata taj pokret dosta opsežne razmjere. »Sloga, sloboda i nezavisnost« bijaše geslo tih društava, ali tu nije bilo odviše discipline. Neke su grupacije naginjale otvorenoj političkoj borbi, druge su podavale mnogo veću važnost kulturnoj borbi protiv Crkve. To su bili u Pijemontu t. zv. Frederirci, dok su u Romagni zastupali isto stajalište Guelfi i Adelfi. Moda tajnih društava bila je zahvatila kao neka bolest cijelu Italiju, te se proširila i na konzervativce. Bilo je čak tajnih društava izričitog katoličkog i monarhističkog karaktera. U taj red idu t. zv. Sanfedisti, Konzilijatoristi i Kongregacionisti. Čudnovata pojava: vlade, koje su slutile taj pokret, nisu najprije znale, kako da mu stanu na put. To je dalo mogućnosti karbonarima — utočište im bijahu ugljenarske kolibe na visinama apeninskih gora — da pokrenu, sasvim na svoju ruku, veoma raširenu, ali u isto vrijeme posve nedovoljno produbenu akciju, koja se nije ograničila na Italiju, nego je zahvatala Španiju, i čak latinske naseobine u Srednjoj i u Južnoj Americi, pa i u Meksiku. U Španiji je Ferdinand VI. veoma brzo bio prinuđen, da prihvati ustav god. 1812. i da sazove Cortes, t. j. narodno izaslanstvo. Odatle je pokret prešao preko mora u Napulj i na Siciliju. Drugoga srpnja god. 1820. dođe u Noli u Kampanji do prve izjave nezadovoljstva. Mala četa vojnika, predvođena poručnikom Silvanijem i Morettijem, koji su i jedan i drugi pripadali tajnim društvima, krene

odjednom u pravcu prema Avellinu uz povik: »Živio Bog, Kralj i Ustav!« U Avellinu dođe do dosta dobro posjećene skupštine, na kojoj ljudi pristupiše pokretu u velikom broju. Stvar je prijetila, da će postati veoma ozbiljna, kad je 5. srpnja general Guglielmo Pepe pristupio pokretu s cijelom svojom brigadom. Umalo su »prijatelji ustava« raspolagali redovitom vojskom od 12.000 boraca. Kralj Ferdinand IV. prestraši se, pobjegne i izda proglas, upravljen svojem narodu, u kojem izjavljuje »slobodno od svakog pritiska, svojom vlastitom voljom i ni pod čijim utjecajem«, da će sam oktroirati novi ustav narodu obadviju Sicilija. Kakav je imao biti taj ustav, kakva je jamstva kralj mislio dati svome narodu, o tome u proglasu nije bilo ni slova. Stvar se pokazala još čudnovatija, kad je Ferdinand IV. izjavio, da je bolestan, da ne može voditi državne poslove i da stoga ustupa regentstvo svome sinu Franji. Ljudi nisu imali nikakova povjerenja u kraljeve riječi, jer je Ferdinand još u ranijim prilikama dao obilato povoda sumnji u svoju iskrenost. Zato je kraljev postupak smjesta izazvao veoma teške izgrede. Narod je stao demonstrirati pred samom kraljevom palačom, vičući protiv kralja i prijeteći krajnjim sredstvima, tako da se kralj na svršetku prestrašio i odlučio dati bez daljnjeg oklijevanja sve, što je narod od njega tražio. Jednoga lijepog dana proglašen je svečano s regentove strane ustav godine 1812., te je kralj na opći zahtjev izišao pred narod i položio zakletvu na novi ustav pred otvorenim Evanđeljem.

Vijest o tim događajima prešla je munjevitom brzinom mesinsko tijesno. Sicilija, koja se ponosila svojom vjekovnom samoupravom, koja je kroz cijelo vrijeme od francuske revolucije pa sve do bečkog kongresa ostala uz Burbonce, te je bila uvriježena već državnim udarom god. 1816. i ukidanjem ustava god. 1812., ustala je sada jednodušno kao jedan čovjek na obranu onoga, što su Sicilci nazivali svojim prerogativima. Svi stari spisi o negdašnjim povlasticama i izuzecima izvađeni su iz prašine zaboravljenih arhiva. Time su Sicilci jasno i bjelodano dokazali, da ne dopuštaju, da budu podređeni Napulju, i da im se odredi položaj drugorazredne provincije. Između Napulja i Sicilije dođe tako do rata, koji je prijetio, da će se rastegnuti u nedogled, jer su i Sicilci imali i svoje brodove i svoje oružje i svoje borce. Napuljcima je ta mogućnost brzo oduzela svako borbeno raspoloženje, te se dadoše na pregovore. Branitelji ustava bijahu ljudi veoma oduševljeni, ali i veoma neiskusni. Skandal se stao širiti sve više i više, kralj je sav zaprepašten sjedio u svojoj palači, ne znajući, što da radi, kad se Austrija odluči, da učini konac napolitanskim poslovima. Knez Metternich sazove poznati Ljubljanski kongres i pozove kralja Ferdinanda IV., da lično pribiva sjednicama. U Napulju su odmah razumjeli, da je i kralju samo do toga, da se oslobodi nezgodne okoline, te su nastojali na svaki način zapriječiti njegov odlazak. Pred sakupljenim parlamentom pojavi se sada Ferdinad IV., kao molitelj. Reče, da je najradije boravio u sredini svojega milog naroda, ali ga okolnosti

sile, da ode na Ljubljanski kongres. Tu će on — tko da mu ne vjeruje? — svojski braniti onaj ustav, što ga je on sam dao svome narodu. Drugo nije ni namjeravao. Kao branitelj ustava krenuo je u prosincu iz Napulja na Ljubljanski kongres, ali, tek što je tamo došao, stao se tužiti, da ne može ništa protiv buntovnog naroda i da treba oružane pomoći. Nato se austrijska vlada izjavi, što je namjeravala već prvoga dana, da će otpremiti svoju vojsku u Napulj, i da će uspostaviti kraljevu vlast.

Svi su ti razgovori i pregovori ostali tajnom zavijeni, ali je ipak bilo pouzdanika, koji su upozorili napuljske karbonare na ono, što im se sprema iz Beča. U Napulju dođe ubrzo do vreve i do komešanja. Između regenta i branitelja ustava započela su objašnjavanja i dokazivanja. — Kako da je kralj obećao, da će braniti ustav, a sada nam se prijeti s tudjinskom intervencijom? — Umirite se, odgovarao je nato regent — kralj je održao svoju riječ i branio je ustav, ali je on sam bio nemoćan protiv predstavnika svih velikih vlasti. No čega se bojite? Između Austrije i kraljevine obadviju Sicilija nalazi se papina država, koja je objavila svoju neutralnost. Preko papine države ne može i ne će prolaziti austrijska vojska. — Nato odvratiše karbonari: — Mi smo pošteni ljudi, čistih nazora, što smo učinili, bilo je u potpunom sporazumu s kraljem, koji je iz slobodne pobude položio svoju zakletvu, da će braniti ustav! Nama se ne može ništa dogoditi. — To su rekli i to su povjerovali, ali samo napola. Parlament je u nekoliko mahova

imao prilike, da bude pozornica lijepih govora i svečanih izjava. Međutim je austrijska vojska dolazila sve bliže i bliže. Pitalo se, hoće li ona prijeći preko papine države. Ta to bi bila povreda neutraliteta, potpuno nemoguća stvar, ali Metternich se nije mnogo brinuo za neutralitet papine države, vojska je maršírala dalje, kao da je još uvijek u Lombardiji ili Veneciji.

Sada je trebalo braniteljima ustava, da se brzo odluče. Vojska je sazvana svečanom proklamacijom, supotpisanom po samom regentu. Regent je zastupao kralja; jasno je bilo prema tome, da je i kralj bio protiv austrijske intervencije. No kad je vojska, 40 do 50.000 boraca, bila već na okupu, dođe do spora o tom, tko će joj biti glavni zapovjednik. Dva generala slavne prošlosti natjecala su se oko časti, da brane svoju domovinu protiv tuđinca. Prepirka je brzo prešla u gotovu svađu, a Austrijanci se nisu doduše žurili, ali nisu htjeli ni čekati. Napokon se napuljska vojska raspolovi, i Guglielmo Pepe dobi zapovjedništvo onog odreda, koji je imao braniti liniju Abruzza. Kod Rietija on odluči 7. ožujka 1821. navaliti na austrijske položaje. Bitka nije trajala dugo. Poslije prvih čarkanja bojište se brzo isprazni, a već je napuljska posada učinila svoj pronuncijamento u korist apsolutizma. Dne 25. ožujka bijahu Austrijanci u Napulju. Kralj i regent izjaviše, da pred silom moraju pristati na promjenu, koja je tim izvršena. Doduše ne protiv njihove volje, ali bez njihova izravnog sudjelovanja. To su bile samo prazne riječi; političke su vlasti radile sasvim drukčije. Knez de

Canosa, onaj isti, koji je predsjedao sudbenom dvoru, kad je Joahim Murat osuđen na smrt, poduzeo je već posao čišćenja i kažnjavanja. Lakoumno započeta napuljska revolucija svršila je kukavno i žalosno. Da se Italija nije mogla nadati spasu s te strane, bilo je poslije toga svakome jasno.

Ali ni u Pijemontu nije karbonarski pokret bio bolje sreće. Dne 10. ožujka 1821., tri dana pošto je Guglielmo Pepe ostao u Rietiju bez vojske, dođe do ozbiljne bune protiv apsolutne vladavine. Bunu su započeli karbonari umjerene struje, t. zv. frederirci, pripadnici bogatih porodica i zapostavljeni oficiri. Povod je buni dalo držanje pijemontske vlade, vrlo nesklone liberalizmu, te je prema mišljenju karbonara bila previše zavisna od austrijske vlade. Zavjerenici su polagali mnogo na to, što je mladi princ Karlo Alberto, budući nasljednik prijestolja, s velikom simpatijom pratio taj pokret, ako sam i nije bio upisan u tajnom društvu. Čovjek obrazovan i zanesen revolucionarnim idejama, stajao je Karlo Alberto u tijesnim vezama s najaktivnijim frederircima, a to su bili Santarosa, Moffa di Lisio, Provana di Collegno. — Oni su sada pomljivo pripravili cijeli pokret, koji je imao doći do izražaja u vrijeme, kad je brat Viktora Emanuela I., Karlo Felice, boravio u Modeni. Za njegova izbivanja imali su zavjerenici organizirati pravi državni udar, na osnovu kojega bi se Viktor Emanuel zahvalio na prijestolju, a regentstvo preuzeo u odsutnosti Karla Felica mladi Karlo Albert. Taj potonji nije ni slutio, što se spremalo, i kad su zavjerenici ipak smatrali potrebnim, da

ga obavijeste o svojim namjerama, on se tome energično usprotivi. Ali je bilo prekasno. Prije nego što su mogle biti izdane protunaredbe, ustadoše branitelji ustava najprvo u Alessandriji, a zatim u Fossanu, Casalu i Pinerolu i, napokon, u samoj torinskoj citadeli, gdje je izvješena narodna trobojnica. Zavjerenici su energično zahtijevali, da Piemont objavi rat Austriji, jer se ona neovlašteno umiješala u napuljske poslove. Pred odlučnim držanjem zavjerenika uzmakne Viktor Emanuel I. te se zahvali na prijestolju. Kralj je imao biti Karlo Felice, ali je on boravio, kako je poznato, u Modeni. Budući da nije mogao smjesta doći u Torino, imenuje Carlo Felice svoga najstarijeg sina Karla Alberta regentom. Taj sasvim otvoreno pristane na zahtjev zavjerenika, okupljenih u velikom mnoštvu pred kraljevskom palačom, da bude uveden ustavni režim kao u Napulju.

Kad je Karlo Felice doznao za promjenu, na koju bijaše sasvim neovlašteno pristao njegov sin, razgnjevi se i otpremi smjesta kurira, koji je imao izjaviti kraljevo negodovanje na samovlasne odluke njegova sina, te ovoga pozvati, da smjesta ostavi svoj položaj i napusti državni teritorij. Vojska bi pozvana, da se ukloni iz Torina i da bude na okupu u Novari. Zavjerenici su uzalud kušali nagovoriti na neposlušnost ocu, mladi kraljević ostavi Torino i prijeđe državnu granicu. Tim je cijela zavjera primila karakter otvorene bune protiv kraljeve odluke. Situacija je za buntovnike postala veoma teška, kad se oni ne htjedoše odazvati kraljevu pozivu, da se predadu, i Karlo Felice zamoli

Austrijance za pomoć. Protiv njih krene nakon toga mala četa zavjereničke vojske. U krvavom sukobu kod Novare (8. travnja 1821.) rasplinuše se posljednje nade začetnika karbonarskog pokreta.

IV.

Mnogo je dramatičniji bio ispad karbonarskog pokreta u Lombardiji. Tu su god. 1815. sami karbonari zaželjeli, da ih Austrija spasi od progonstva francuske policije. Austrijski su im emisari naime stavili u izgled posve slobodouman i prosvijetljen režim. I konzervativci su iz sasvim drukčijih razloga tražili dolazak Austrije, nadajući se, da će zavladati s njezinom pomoću, i da će Lombardija dobiti veoma široku autonomiju. Veliko je bilo razočaranje jednih i drugih, kad su prvi predstavnici austrijske vlade počeli pokazivati veliko nepovjerenje naprama domaćem činovništvu. Uprava je malo pomalo prelazila u njemačke ruke, a i sama se policija počela isticati osobitom strogošću. To sve još nije značilo potpuni prekid između domaćeg življa i centralne uprave, pa su karbonari dugo vremena nastojali, da suprotna stajališta bar donekle izmire. U tom je smislu pokušao djelovati organ liberalne stranke »Il Conciliatore«, koji je počeo izlaziti god. 1818. Među umjerenim opozicionalcima bili su najodličniji predstavnici talijanske knjige i nauke. Tek kad su ljudi opazili, da ti pokusi nemaju nade u uspjeh, počeo je pokret zauzimati sve oštrije oblike. Cijelu je senzaciju pro-

izvela premijera drame Silvia Pellica, »Francesca da Rimini«, kad je publika živo prihvatila vatreni poziv talijanskom narodu, da se oslobodi njemačkog jarma. Policija je nato uzela talijanske rodoljube pod strogu pasku, i zbilja joj je te iste godine uspjelo, da uhvati u Fratti, u Polesinu, tajne veze, što su ih pristaše karbonarskog pokreta podržavali s napuljskim sektašima. Stvar nije isprva imala veliko značenje, ali je znatno pridonijelo proširivanju istrage veoma nepromišljeno pismo, što ga je Pietro Maroncelli iz Forlija upravio nekom sumišljeniku. U tom je pismu bilo veoma jasnih aluzija na tajne veze između lombardskih rodoljuba i pijemonteskih frederiraca. Policija nije odmah uhvatila Maroncellija, nego se ograničila na to, da njegovo pismo otpremi na označenu adresu, zadržavši u svojim spisima prijepis. Tako je intenzivnim obavještajnim radom otkrivena velika zavjera, koja je imala zahvatiti ne samo Piemont, Lombardiju i Napulj, nego cijelu Italiju. Tek kad su otkrića bila privedena kraju, uapšen je 7. listopada 1819. Pietro Maroncelli. Šest dana kasnije zatvoren je i Silvio Pellico. Dalja uapšenja potpuno su slomila krila svakom daljnjem radu zavjerenika. Kasnije, na koncu te godine dospješe u zatvor i daljnji zavjerenici, koji su posredovali s pijemontskim frederircima, Federico Confalonieri i Francesco Arese. Posebna anketna komisija ustanovljena je u Mlecima s izričitim zadatkom, da ispita cijeli rad »karbonarske sekte«. Austrijski je kazneni postupak sam po sebi davao istražnom sucu veliku vlast prema okrivljenicima. Sada je

barun Antonio Salvoti, predsjednik te komisije, veoma energično i dosljedno poradio oko toga, da okrivljenike primora na što potpunije priznanje. Do kakve je mjere taj postupak potpuno slomio otpornu snagu pojedinaca, vidi se iz sadržaja pisma, što ga je Silvio Pellico upravio 17. travnja 1821. svome istražnom sucu: »Prepuštam se svojim sucima. Osjetio sam, da nema kazne, koja se može usporediti s patnjom čestita čovjeka, kad se on ponizi, da laže.«

Historija patnja, što ih je austrijsko pravosuđe priredilo karbonarskim zavjerenicima, našla je upravo nevjerojatnu dokumentaciju u Pellicovoj strahovitoj knjizi »Moji zatvori« (Le mie prigioni). Doživljaji nesretnika, koji su se ogriješili o austrijski zakon, jer su ljubili od svega srca svoju domovinu, opisani su u toj knjizi bez mržnje i bez tendencije, onakvi, kakvi su zbilja bili, i zato baš, što u njemu ne osjećamo nikakva pretjerivanja, djeluje taj opis upravo ubitačno po sistem austrijskog pravosudja u prvoj polovini XIX. vijeka. Iz te knjige proizlazi ne samo hladnokrvna okrutnost austrijskih sudbenih i policijskih organa, nego se ukazuje u pravom svijetlu i ličnost Franje I., koji je, kako to svjedoče i drugi suvremeni izvori, upravo boležljivom radoznalošću i dosljednošću, hladnokrvno vršio i oštro nadgledao političke represije u velikom opsegu. Njemu se ima pripisati, da su se zatvori kao Spielberg blizu Brna, ljubljanski grad, Mantova i Piombi u Mlecima žalosno proslavili u proslavi talijanskog oslobođenja. U Spielbergu čamio je Silvio Pellico punih 10 godina. U Spielbergu je čamio osuđen na doživotni zatvor i plemeniti Federico Confalonieri. Pošto je osuđen na smrt, odvažila se njegova žena Terezija, rođena Cazati, da sama usred zime putuje u Beč caru Franji I., i zatraži muževo pomilovanje. Car prista na to tek, nakon tako dugog oklijevanja, da je postojala opasnost, da carev dekret u opće ne će stići sudu prije izvršenja smrtne osude. Nesretna je žena sama ponijela pomilovanje u Milan, i vratila se, spasivši mužu život, preko Beča u Brno, gdje je ostala do svoje smrti (1830.) zadovoljna, što može svaki dan gledati zidine zatvora, iza kojih je čamio njezin bračni drug.

V.

Neuspjeh karbonarske zavjere u Napulju i Torinu, brza i okrutna represija pokreta u Lombardiji, stroge mjere, što ih je poduzela policija, savjesni izvještaji policijske službe, pri čemu su bile na djelu ruke nikoga drugog nego samog cara Franje I., sve je to moralo izazvati potpuno sprečavanje svake aktivne propagande u prilog talijanskih narodnih težnja. Teško je navesti, tko je od talijanskih vlastodržaca najviše bjesnio protiv svojih političkih protivnika. U Pijemontu nije Carlo Felice nimalo zaostao za rafiniranom okrutnošću modenskog vojvode Franje IV. Strogo je izvršena represija i u papinoj državi pod nadzorom kardinala Rivarolle. Tu su odlučivali manje politički nego vjerski motivi, jer se smatralo, da je slobodno zidarstvo izravno napereno protiv kato-

ličke crkve. Najstroža čini se da je bila represija u kraljevini obadviju Sicilija. Dok je na teritoriju, koji bijaše podložan Austriji, došlo pred sudski pretres ništa manje od 1.500 parnica, s 55 izvršenih smrtnih osuda, broj je političkih parnica prekoračio u kraljevini napuljskoj 4.000. — Da proganjanje karbonara bude još potpunije, vodio je obilatu brigu kongres, koji se sastao god. 1822. u Veroni. Posljedica je toga bila, da je kroz daljnjih 8 godina potpuno obamro u Italiji svaki politički pokret. Štampa je stajala pod strogom cenzurom državne policije, koja je oštro motrila sve zabave, privatni život i prijateljske veze svakog pojedinca. U tim je prilikama pokraj potpune pasivnosti širokih narodnih masa svaka posebna inicijativa bila a priori osuđena na neuspjeh. Ta je sudbina zadesila projekt, izmišljen u Bresciji, da se Napolenovu sinu, vojvodi od Reichstadta, ustupi vladavina centralne Italije. Isto je tako prošla Panellijeva pomisao, da se osnuje federativna veza ujedinjenih talijanskih država. I amnestije, koje su navodno imale pomiriti ljude s postojećim stanjem, služile su u biti kao povod za uhođenje sumnjivaca. Tako je bilo u Modeni god. 1824. i u papinoj državi god. 1826., kad je ublažen pravorijek ravenske vanredne komisije. Ljudi su u tim prilikama morali paziti na svaku riječ i na svaki iskaz odobravanja ili negodovanja. Sumnja je svojim zagušljivim obručem stezala svaki društveni poredak. Ankete, koje su se vodile bez prestanka, pridonosile su opet sa svoje strane, da je političko pitanje sve više izbijalo u središte opće pozornosti.

No uza sve to nema sumnje, da bi stvar ujedinjenja Italije sigurno bila potisnuta u pozadinu, da nije u srpnju 1830. došlo do prevrata u Parizu, gdje je Karlo X. morao odstupiti i poći u progonstvo, a na njegovo mjesto dođe Luj Filip, očiti pristalica liberalnih načela. U Parizu su talijanski izbjeglice već prije toga imali svoj odbor za talijansku nezavisnost, gdje su aktivno sudjelovali posljednji ostatak stare garde Graka Babeufa-Buonarotti i njegov sumišljenik Enrico Mislej. U svojim su načelima ti ljudi išli za jaku nijansu dalje od liberalaca: kod njih nalazimo u začecima već tragove socijalističkog programa. Stalni doticaj, u kojem su se nalazili francuski zavjerenici, dok su namjeravali srušiti Karla X., i talijanski, koji su u dnu duše gojili nadu, da će Italiju osloboditi njezine tridesetorice tirana, dao je povoda nadama, da će francuski slobodnjaci, tek što dođu do vlasti, pružiti ruku pomoćnicu svojim sumišljenicima preko Alpa. Zato se može oko polovine 1830. godine osjetiti neko tajno oživljavanje političke atmosfere na Apeninskom poluotoku.

Neredi su počeli u Rimu, gdje je papa Pio VIII. nakon veoma kratkog pontifikata preminuo 30. studenoga 1830. Konklave je bio sakupljen, ali nikako nije moglo doći do izbora novoga pape. To je stanje neizvjesnosti dalo povoda nemirima, koji su se odigrali po Korzu i po Piazza Colonna. U početku papina policija nije posvetila tim događajima osobitu pažnju, ali kad je u veljači 1831. opet došlo do demonstracija, povedena je istraga, koja je dala rezultat, da je postajao bonapartistički

komplot u korist Napoleonova sina vojvode od Reichstadta. U Rimu su boravili sinovi bivšeg holandskog kralja Luja Bonaparta. Smjesta su se morali udaljiti izvan papine države, a njegova je majordoma Fedelija osudilo političko sudište na smrt.

Činilo se, da ta stvar ne će imati posljedica, ali su talijanski nezadovoljnici crpli novih nada iz izjava nekih parlamentarnih ljudi u Parizu, po kojima Francuska energično zastupa stajalište, da se nijedna država nema miješati u političke borbe svojih susjeda. Ta je izjava bez sumnje bila uperena protiv Austrije, kojoj se tim spočitavalo, da stalno intervenira svojom vojskom, kad se god radi o kojem političkom pokretu u malim talijanskim državama. S austrijske se strane na to odgovaralo, da vlada načelno nema ništa protiv sporazumnog rada vladara i političkih stranaka, koliko nije time povrijeđena zakonitost, ali da se u interesu vlastitog poretka mora braniti protiv težnje, da se mirni narod digne na bunu i da se time stalno ruši poredak .

Te izjave, koje su se mogle čitati po tadašnjim novinama, dale su povoda članovima talijanskog odbora za narodnu nezavisnost, da organiziraju u srednjoj Italiji centar narodnog života, držeći se savjesno načela, izraženih u austrijskim političkim krugovima. Čovjek, na koga su svratili pozornost, ne bijaše nitko drugi nego vojvoda modenski Franjo IV., koji je doduše veoma oštro postupao sa svima prevratničkim elementima, ali je prilikom posljednje amnestije dao razumjeti, da bi veoma

rado stupio ne samo u dodir, nego pače i u suradnju s iskrenim talijanskim rodoljubima, koliko se taj rad ne bi protivio njegovim dinastičkim interesima. To su ljudi kao Enrico Mislej i njegov drug i istomišljenik Ciro Menotti smatrali kao znak, da bi trebalo potražiti veze s Franjom IV. preko pristalica njegove dinastičke politike konzervativaca. Nove su nade odmah probudile neko čudnovato komešanje, ne samo u Modeni nego i u susjednim krajevima Romagni, u Markama, u Umbriji i u Parmi. Program je novog pokreta bio, da se osnuje poveća država u samom centru Italije, kojoj bi imao stajati na čelu nitko drugi, no sam Franjo IV. Menotti je slijepo vjerovao u iskrenost i ispravnost modenskog vojvode, tako da je ovaj točno znao za sve, što se snuje i sprema. Uza sve to ne bi vojvoda ništa učinio protiv prevratnika, da ovi nisu svojim poreznim držanjem stavili samoga vojvodu u nepriliku prema susjednoj Austriji. Čini se svakako, da je Franjo IV. dobio poruku, da će se Austrija ubrzo uplesti u modenske poslove, ne obazirući se na neodređene izjave francuskih političara, te je stoga odlučio svoju stvar odcijepiti od težnje neopreznih zavjerenika. Činjenica je svakako, da je Cira Menottija uapsila 3. veljače 1831. modenska policija, točno dva dana prije, nego što je imao otvoreno započeti pokret za proglašenje nezavisnosti »ujedinjenih provincija srednje Italije«. Menotti je zatvoren, baš kad je bio okupio u svome domu najviđenije revolucionarce. Zato je to uapšenje, pripravljeno uz veoma opsežna sredstva, izazvalo u Modeni dubok dojam.

Međutim, da se zapriječi buna i neredi, nije ta represivna mjera dostajala. Prestravljeni vojvoda brzo pobjegne pod okrilje austrijskih vlasti u Mantovu, vodeći sa sobom uapšenog Menottija, dok je iza njegovih leđa došlo do prilično teških nemira. U Bologni je 4. veljače mnoštvo veoma žestoko prosvjedovalo protiv vlasti, tako da je papinski prolegat mislio, da će najbolje izbjeći krvoproliću, ako pristane na to, da u odbor za javnu upravu uđu i neki umjereni pristaše liberalne struje. Sporazum je doduše postignut, ali su liberalci smjesta upotrijebili priliku, da od odbora za javnu upravu načine pravu pravcatu privremenu vladu, koja je okupila narod i sastavila narodnu stražu, te istodobno proglasila, da je papina vlast prestala. Pokretu se smjesta pridružiše stanovnici okolnih gradova, Peruglije, Ascolija, Ferrare, Ancone itd., a negdašnji pukovnik Sercognani, koji bijaše u svoje vrijeme služio pod Napoleonom, stade na čelo oružane sile, i dopre zbilja do Civita Catellana, malog mjesta, udaljenog samo nekoliko kilometara od Rima. Novo izabrani papa Grgur XVI. nije se osjećao sigurnim ni u samom Rimu, a sam nije znao, što da radi, da stiša bunu. U samoj vatikanskoj vladi postojala je prilična razročnost u pogledu mjera, koje su se imale preduzeti, jer su neki naginjali mirnom sporazumu, dok su drugi, kao na primjer kardinal Bernetti, zahtijevali, da se pokret uguši energičnim mjerama. Umjerena je struja doduše prevladala, te poslan u Bolognu kao legat a latere kardinal Benvenuti, ali ga buntovnici smjesta zatvoriše. S nove države »ujedinjenih provincija srednje Italije« proširi se pokret na Parmu, gdje je boravila Napoleonova udovica Marija Lujza, preudata međutim za grofa Neipperga. Vojvotkinja pobjegne u Piacenzu, gdje je stajala pod zaštitom austrijskih bajuneta, a u njezinoj se odsutnosti sastane privremena vlada pod contem Linatijem (14. veljače). Do privremene je vlade došlo međutim i u Modeni, ali je ta preuzela republikanski karakter: na čelu joj bijaše diktator Nardi s tri konzula. Jednom riječju, postojale su u srednjoj Italiji oko polovine veljače tri revolucionarne formacije, koje su radile svaka za sebe u različitom smislu; dokaz, da je mnogo lakše sporazumijevati se u negativnom smjeru i izazvati prevrat, nego li sporazumno pristupiti organizaciji nove državne cjeline.

Protiv tih slabo oružanih i slabo organiziranih vlada nije bilo teško austrijskoj vojsci postići brz i nagao uspjeh. U Parmu su ušli Austrijanci već 5. ožujka i uspostavili smjesta vlast vojvotkinje Marije Lujze. Njezin je savjetnik bio Vincenzo Mistrali; njemu se ima zahvaliti, što je cijela promjena izvršena bez velikih potresa, i što je odmah proglašena opća amnestija, kao da stvar nije bila ozbiljna. Mnogo je teže išlo u Modeni, gdje je vojvoda Franjo IV. imao raspršiti sumnje u njegovu ispravnost i političku iskrenost. Vojvoda se odluči na veoma oštre i krvave represivne mjere: 36 optuženika bi osuđeno na smrt, 26 na doživotnu robiju, 150 na prekogodišnju tamnicu. Od na smrt optuženih 27 je pobjeglo preko granice, a 26. ožujka 1831. odveden je na stratište nesretni Ciro Menotti

sa svojim pomoćnikom Vincenzom Borellijem. Uto je prestala i privremena vlada »ujedinjenih provincija srednje Italije«: Bolognu su 21. ožujka zauzeli Austrijanci, dok se Ancona više voljela 27. ožujka predati papinoj vojsci. Sedam nedjelja nakon početka pokreta mogla je Austrija mirne duše proglasiti pred cijelim svijetom, da u Italiji vlada mir.

Intervencija francuske vlade, toliko očekivana sa strane talijanskih revolucionaraca, došla je prekasno, a da bi što mogla izmijeniti na stvari. Francuski ambasador u Rimu, conte de Saint-Aulard, podigne istog dana, kad je Ancona pala i kad je slomljen posljednji otpor narodne vojske ujedinjenih provincija srednje Italije, protest u Rimu, jer se papina država poslužila protiv buntovnika austrijskom pomoću. Njemu je državni tajnik kod Vatikana veoma lako mogao odgovoriti, da se nije mogla odbiti inozemna pomoć u času, kad je ugrožen sam javni poredak. Saint-Aulard opet se obrati Vatikanu 29. travnja i preda 10. svibnja memorandum, u kojemu je naglašena potreba opsežnih administrativnih promjena. Ta je intervencija u času, kad je Ciro Menotti još bio živ, imala toliko uspjeha, što je zbilja vatikanska vlada 5. srpnja 1831. izdala notu proprio, odredbu, kojom su uvedene znatne sudbene, administrativne i općinske reforme. Za političke parnice bio je međutim predviđen vanredan sud, koji je samo odlučivao u prvoj i posljednjoj instanciji. Daljnja odluka vatikanske vlade, da se imaju raspustiti oni odredi narodne straže, koji su još stajali na okupu, dovede u sječnju

1832. do ponovnih nereda, koji su opet ugušeni austrijskom intervencijom. Intervencija francuske vlade u Rimu — u Parizu je postojala vlada Casimir-Périera — poduzeta je sada u mnogo odlučnijoj formi i popraćena demonstracijom francuske flote u Jadranskim vodama, gdje je Anconu morala isprazniti papina vojska. Ali protiv Francuske, koja je branila slobodno zidarstvo od neprijateljstva Vatikana, ustale su sada redom vlade velikih sila. Optužbe su dobacivane u veoma oštroj formi s jedne i druge strane, ali je ipak nakon dosta napete diskusije došlo do sporazuma između Beča i Pariza 16. travnja 1832.: Austrijanci su se obvezali, da će isprazniti Bolognu, a u zamjenu za to obvezali su se Francuzi, da će isprazniti Anconu, koju bijahu oduzeli papinoj vojsci.

Pokret god. 1831. nije doduše imao materijalni, ali je zato imao veoma značajni moralni učinak. Uspoređen s pokretom iz god. 1821., koji bijaše uglavnom potekao od grupe nezadovoljnih ili zapostavljenih časnika i činovnika, pokazuje, da je ovaj put sudjelovala u borbi protiv nepoćudne vladavine kompaktna narodna masa, bez obzira na staleške razlike. Doduše je pokret iz god. 1821. teritorijalno prostraniji, ali se odigrao skoro uz potpunu ravnodušnost širih slojeva. Sada je sam narod jasno pokazao, da se ne može vladati dalje starim, primitivnim načinom. I taj je iskaz općeg raspoloženja naišao prvi put u talijanskoj povijesti na razumijevanje strane jedne tuđe vlade, one kralja Luja Filipa. Tim, što je ona svijesno zastupala načelo, da svaki narod ima svoja sveta pri-

rođena prava, o kojima svaka vlada mora voditi računa, pripravljen je teren za konflikt g. 1859., koji je Austriju doveo do Solferina, i tim konačno odlučio o sudbini talijanskog pitanja.

Da je svijest narodne individualnosti prešla kroz ovo desetak godina u krv i meso talijanskog naroda, to je tako zanimljiva socijalna pojava, da se njome moramo zabaviti u podužem razmatranju. Vrijeme napoleonskih ratova značilo je za Italiju prijelaz iz stare u novu formu gospodarstva. Stare stege, pod kojima je stenjao talijanski seljak u doba latifundija, velikoga feudalnog posjeda, prestale su poslije odlaska francuske vojske. Mali broj velike gospode i visokih crkvenih dostojanstvenika sa svojom malom i grabežljivom četom zakupnika i upravnih činovnika bijaše početkom XIX. vijeka skoro sasvim iščeznuo. No u prvoj četvrti novoga vijeka, kad se je seljaštvo laganim ali sigurnim korakom oporavilo od ratnih nedaća, počeo se je obrazovati u sve većoj mjeri srednji stalež, koji se bavio unutrašnjom i vanjskom trgovinom, i to u mnogo većoj mjeri u Lombardiji, nego li u napuljskom kraju. U sjevernoj Italiji neprestano se množio broj velikih gradova sa stanovništvom od preko stotine hiljada duša. Prirodni prirast jedroga i zdravog življa urodio je kroz malo vremena posljedicom, da je napučenost osobito u sjevernim krajevima apeninskog poluotoka veoma brzo došla do razmjera, kakvih nema inače osim u Belgiji ili u Saskoj. Da taj narod uzmogne živjeti, trebalo je, da vlastodršci vode veoma racionalnu ekonomsku politiku, a za tu je svrhu austrijska administracija

toliko bila nepodesna, što je u pogledu industrije imala prirodnu težnju, da interese sjeverne Italije zapostavi interesima industrijskih krugova u Češkoj i Štajerskoj. Seljački stalež naprotiv, sa svojim veoma prostranim rižnim i kukuruznim poljima, sa svojom intenzivnom proizvodnjom dobroga sira i vina i različnih delikatesa, nalazio je prednost i u carinskoj zajednici s austrijskom monarhijom, koja mu je bila veoma unosno trgovačko područje. Ideja narodnog oslobođenja bila je stoga u Lombardiji i Veneciji monopol gradske buržoazije i velikih industrijalaca i, dosljedno tome, radničkih krugova, dok je seljaštvo razmjerno ravnodušno gledalo na agitaciju, koju su podzemno vodile pristaše slobodoumnih društava.

Ako je takova sila vrijedila za sjevernu, stvari su se mnogo drugačije razvile u srednjoj i u južnoj Italiji. Modena, Lucca, Parma, Toscana imale su doduše prilično zdravo seljaštvo, pristupačno tehničkim novotarijama i ekonomskoj organizaciji seljačkih zadruga. No u papinoj državi vladala je upravo očajna bijeda. Ceste su bile slabe, ako ih je uopće i bilo, između pojedinih državnih teritorija bile su podignute dosta nepromostive carinske granice, narod je živio u potpunom neznanju, u Agro romano vladala je malarija, a s druge je strane čitava grupa stanovništva živjela izravno ili neizravno od kriumčarenja i hajduštva. Stvari su još gore stajale u kraljevini obiju Sicilija. Tu je raskomadanost posjeda bila zauzela nevjerojatne zamahe, tako da pojedini seljak i uz najveću oskudicu nije mogao očuvati svoju ekonomsku neza-

visnost. Posljedica je toga bila, da je baš oko dvadesetih i tridesetih godina XIX. vijeka nastala tendencija, da se zemljišta južne Italije okupe u rukama malog broja bogatih posjednika. Latifundiji, koje je vladavina francuska uspješno suzbijala, prijetili su, da će opet poplaviti siromašne krajeve, gdje je vrvjelo bezbrojno, gladno i boso stanovništvo. Bezbrižnost vlasti pridonosila je u daljnjem opsegu do toga, da taj razvitak zauzme sve osjetljivije mjere. Nitko nije vodio brigu oko navodnjivanja inače plodnih krajeva ni oko prosušivanja prostranih močvara. Zemlja je bila basnoslovno plodna i bogata, ali je narod pokraj najboljeg tla stradao, jer je unutrašnji poredak bio u svakom pogledu oskudan. Veliki posjed, koji se počeo ponovno razvijati tokom prvih godina burbonske vladavine, postojao je u Siciliji nesmetano dalje. Samo što je manji stupanj kulture i neka prirođena apatija uništila kod toga južnog življa svaku volju i raspoloženje za rad. U takvim su prilikama rasli i cvjetali napuljski »lazzaroni«, a »brigantaggio« su podržavali u obilatoj mjeri predstavnici različitih političkih koterija.

Svima tim socijalnim i ekonomskim prilikama pridolazio je i razvitak talijanske nauke i knjige. U tom je pogledu Toscana kroz cijelo ovo vrijeme zbog političke umjerenosti velikog vojvode, otmjenog i veoma susretljivog gospodina, postala neka vrst utočišta knjige i političke propagande. U Firenzi je izlazio literarni časopis »L'Antologia«, koji je brojio među svoje suradnike mnoge političke prognanike. Pietro Colletta napisao je u to vri-

jeme »Povijest napuljske kraljevine«, koja je doduše izazvala protest porodice Joahima Murata, ali je prikazivala u veoma intenzivnoj svjetlosti razliku između brižljivosti francuskih vlastodržaca i potpune nemarnosti burbonske dinastije. U Firenzi je postojala »Accademia della Crusca«, naučna ustanova, koja je međutim odlučila štampati knjigu Paievu »Komentari francuskoj revoluciji«, koja odista nije mogla zadovoljiti tendencije konzervativnih krugova. Kuća markiza Gina Capponija, gdje se okupljalo otmjeno društvo, nije mogla važiti kao žarište habsburške propagande, jer je tu pred otmjenom okolinom čitao svoje satiričke pjesme nitko drugi, no zajedljivi i vanredni kaustički Giusti. A kad je La Martine u dužoj pjesmi iznio opreku između negdašnje veličine Italije i njezine tadašnje slabosti, nije moglo nedostajati ljudi iz firentinske sredine, koji bi dokazivali, da je vrijeme blizu, kad će Italija opet postići svoju staru slavu. Ideja narodnog oslobođenja i ujedinjenja lebdjela je u zraku, prihvatio pero za nju bolesni i tužni Leopardi, ili tihi i vedri Manzoni ili oduševljeni Berchet, ili strastveni karbonar Rossetti, ili vatreni Mamelli, ili romantični Prato. Dva čovjeka, koji su se odlikovali kao pisci romana i žestoki novinari, Guerrazzi i d'Azeglio, obrađivali su u svojim pripovijestima ponajviše događaje iz narodne prošlosti. Kad je god. 1821. nastupila petstogodišnjica Danteove smrti, nevjerojatno je oživio kult toga čovjeka, za kojega će Rossetti ustvrditi, da je morao biti karbonar: toliko je sličnosti on osjetio između Danteovih pogleda i talijanskog

nacionalizma. Kao kod svakog naroda, služila je i tu historijska nauka velikom djelu narodne propagande. Italija se probudila, to bijaše povik novog pokoljenja. Ali je krvavo iskustvo uzaludnih buna i krvoprolića jasno pokazivalo, da se s pomoću samog oduševljenja ne može izvojštiti sloboda jednog naroda. Talijanska je revolucija morala biti pripravljena na mnogo široj i mnogo racionalnijoj osnovi, ako je imala uspjeti onako, kako su to tražili interesi i budućnost talijanskog naroda. Da to izrekne u zgodnoj formi, to da pripravi ustrajnim sistematskim radom, da stvori zgodno podlogu za buduće borbe i za buduće uspjehe, tu je zadaću ispunio jedan čovjek, koji ima biti predmetom idućeg poglavlja: Giuseppe Mazzini.

Mazzini i Gioberti

I.

Giuseppe Mazzini rodio se u Genovi 22. lipnja 1805. Majka mu je bila vanredno obrazovana i nadahnuta dubokim vjerskim osjećajem, dok mu je otac, liječnik po zvanju, naginjao liberalnom racionalizmu. U šesnaestoj godini bio je on slučajni svjedok prizora, koji je odlučio cijelom njegovom budućnošću. Šećući po gradskim ulicama sa svojom majkom i nekim starim domaćim prijateljem susreo je grupu pijemonteskih bjegunaca — to je bilo god. 1821. — koji su išli prema obali, da se ukrcaju za inozemstvo. Iz te male družine izađe mu u susret neki visoki čovjek ozbiljna čela i čestita izražaja, koji mu pruži ruku i zatraži milostinju riječima: »Dajte za prognanike Italije.« Onoga dana, pripovijeda sam Mazzini, stvori mu se neodređeno pred duhom — »ne bih rekao pomisao na domovinu i slobodu, nego pomisao, da svatko od nas ima ne samo pravo, nego i dužnost, da se bori za slobodu svoje domovine.« Nije prošlo šest godina dana, a već je on, kao sveučilištarac upisan u društvo karbonara. Koliko je god bio vatren i zanesen u svojoj duši, znao se je obuzdati, ali su ipak pojedine riječi, pojedini izrazi u nje-

govim pismima i u njegovim književnim člancima pobudili pažnju pretpostavljenih političkih vlasti. Uapšen je god. 1830. i odveden u Savonu ali su ga radi nestašice dokaznog materijala morali pustiti na slobodu. Između Savone i francuske granice daljina nije velika. Pušten iz zatvora u veljači 1831. spremi se on na put, i zbilja je početkom 1832. boravio već u Marseillu, gdje je osnovao novo političko društvo »Mlada Italija«. — Društvo mora da bude tajnost — izjavio je Mazzini — jer se protiv apsolutizma ne može voditi borba otvorena putem javne diskusije, to više, što javno mišljenje cijele Evrope naginje konzervativnim idejama. No to se društvo nije ograničilo na sistem bučnih atentata, tamnih zavjera, naprasnih prepada, nego je za talijanski preporod tražio, da cijeli talijanski narod bude na novo uzgojen u moralnom i umnom pogledu. Samo ako Talijani pokažu pred ostalim svijetom, da imaju onu moralnu veličinu, bez koje nema prave slobode, samo će onda ideja talijanske slobode zadobiti simpatije cijele kulturne Evrope. Za političko oslobođenje Italije bio je dakle, prema Mazziniju, prijeko potreban i moralni preporod talijanskog naroda. U svojem mističkom raspoloženju mislilac je uzviknuo: Bog i domovina, uvjeren, da nadzemaljski etički zakon, koji se nekažnjeno ne može pregaziti, kategorički zahtijeva, da se svim ljudima bez razlike i svakom narodu po sebi ima priznati s koje god strane ono elementarno pravo na opstanak, dostojan čovječje plemenitosti. Pa budući da je Italija, po Mazziniju, svojom starom kulturom daleko natkrilila ostale narode, zahtijevao je za

nju »ujedinjenje i republiku«. Ujedinjenje, jer sama priroda zahtijeva, da budu jednom zauvijek sastavljeni u jedno svi raskidani dijelovi talijanskog naroda, i jer je taj zahtjev zasnovan na tradiciji, na narodnoj svijesti i na pravednosti, i napokon, jer je samo na taj način moguće, da se jednom zauvijek uklone sve negdašnje i doskorašnje međusobne zadjevice i sve lokalne i regionalne aspiracije, koje su na uštrb pravilnom razvitku cjeline. Što se tiče drugoga Mazzinijeva postulata, smatrao je on, da je oblik vladavine — republike — najprikladniji, jer predstavlja u svako doba izraz narodne volje i jer je ustanova republike skopčana sa mnogo manjim izdatcima i mnogo je manje kompliciranа. Da se ti ideali postignu, trebalo je i zdravih misli i valjanih djela. Trebalo je potpune suglasnosti između ideje vodilje i načina, kako da se ta ideja provede u stvarnost. Osjećajući svu tegobu nesreće, koja je bila zadesila Talijane, da moraju služiti tuđincu, postavio je on talijanskom narodu za svu budućnost postulat, da se mora odreći svakog osvajalačkog rata te se zadovoljiti svojim prirodnim granicama, t. j. granicama svoje narodnosti. Da zadovolji taj moralni zahtjev, mora Italija jasno istaći kao svoje nepovredivo nacionalno dobro sve zemlje, što leže između rijeke Vara i poluotoka Istre, a između Alpa i krajnje južne točke apeninskog poluotoka, i da se okani svih zemalja, koje su izvan toga područja. No premda je Mazzini osudio s moralnog stajališta atentate, zavjere i prepade, ipak je sama priroda podmukle borbe, kojoj se on posvetio, nosila sa sobom, da je i on pokraj najstrože lične čestitosti

i krajnje nesebičnosti ipak pristao na to, da se vrše djela terorizma, koja su morala baciti sjenku na cijeli njegov rad. Time je cijeli nacionalni pokret, koji je imao voditi do oslobođenja Italije, primio karakter podzemnih intriga i moralnih kompromisa, koji su nastavljeni i kasnije pod Cavourom, kad je vođenje talijanske politike prešlo iz ruku potajnih zavjerenika u ruke pijemontske diplomacije.

Učinak Mazzinijeve propagande mogao se primijetiti već iza nekoliko mjeseci, otkako je taj neobični mislilac i rodoljub došao u Francusku preko Korzike. U časopisu »La giovine Italija« (Mlada Italija) suradjivali su istodobno revolucionarci stare i nove škole. Stari Buonarotti, veteran francuske revolucije, družio se s Ruffijem i Melegarijem. Nije prošlo ni godinu dana, a već je prva zavjera bila gotova. Imala je izvršiti svoj učinak u Sardegni i Modeni. Ruffini, koji je poduzeo cijeli posao, bio je veoma nesretne ruke, jer su policijske vlasti vrlo brzo ušle u trag cijelom pokretu. Glavni su učesnici uapšeni pa i sam Ruffini. Da ne zapadne u mučan položaj, te da ne oda svoje drugove, odluči on sebi oduzeti život (19. lipnja 1833.). Mazzini je sam tom prilikom osuđen na smrt, ali bijaše izvan domašaja istražnih vlasti. To ga ne prestraši, nego pače osokoli na ponovni pothvat: ovaj put se zavjera imala izvršiti u Savoji. No i sada je Mazzini morao zabilježiti potpuni neuspjeh. Među zavjerenicima, koji su se imali držati na okupu u Genovi i odavle pomagati pokret iz Savoje, nalazio se posve mlad čovjek iz Nizze, Giuseppe Garibaldi. I njega je kao i Mazzinija revolucionarni sud u

nenazočnosti osudio na smrt. Mazzini se poslije neuspjeha povuče u Bern, gdje je dao začetak novom revolucionarnom društvu »Mladoj Evropi«, koja je imala podupirati u cijeloj Evropi stvaranje narodnih vlada, zadahnutih načelima ljudske i narodne slobode. U Pijemontu je vladao poslije smrti svog oca Karla Felica Karlo Alberto. Između njega i liberalnih krugova postojala je poslije godine 1821. potpuna napetost, jer su liberalci polazili sa stanovišta, da se Karlo Alberto tom prilikom njima iznevjerio, te da se neuspjeh prepada, izvršenog protiv Viktora Emanuela I., imao pripisati karakternoj slaboći pijemonteskog prijestolonasljednika. U Torinu su međutim krugovi oko mladoga kralja veoma pozorno pratili političku igru, koju je s velikom intezivnošću poveo Giuseppe Mazzini. Primjer Cira Menottija, koji bijaše zainteresirao Franju IV. Modenskog za ideju ujedinjenja srednje Italije, dao je naslutiti, da će i Mazzinijevi ljudi znati na zgodan način privući na svoju stranu napuljskoga kralja Ferdinanda II. ili čak Karla Luigija, vojvodu Lucce, koji je zbog svojeg potpuno nonšalantnog držanja davao dojam, kao da goji osobite simpatije prema narodnim težnjama. Da predusretne tu opasnost, odluči se Karlo Alberto učvrstiti svoj položaj pozitivnim političkim radom. Veliki broj suvremenih zakonskih uredaba (građanski i kazneni zakonik, kazneni postupnik) imao je odgovarati potrebama konzervativnoga pijemontskog stanovništva. Time, što je ukinuo posljednje ostatke feudalizma u Sardiniji, mogao se pohvaliti, da je zaista nadahnut modernim načelima. U isto vrijeme povećan je Pijemontu broj

dobrih cesta, i podignute prve željeznice. Dosljedan svojoj konzervativnoj politici, koju bijaše povjerio darovitom državniku Solaru della Margherita, zatraži Karlo Alberto uže porodične veze s austrijskom vladalačkom kućom: god. 1842. vjenča se s Marijom Adellajdom, kćerkom nadvojvode Rainera, koji je veoma oštro pazio na svaki pokret Mazzinijevih ljudi i nemilosrdno otpremao u zatvor sve »veleizdajnike«, kojima su sudili izvanredni sudbeni dvorovi u Milanu i u Mantovi.

II.

Dok je Mazzinijeva akcija doživjela u sjevernoj Italiji neuspjeh za neuspjehom, zahvatala je ona sve više terena u srednjoj i južnoj Italiji, gdje je sama priroda zemljišta bila kao stvorena za zavjere i za prepade. Samo je Leopold II., veliki vojvoda toskanski, ostavljen na miru. A zato je bilo uzroka. I on je doduše koji put pokazivao oštru ruku, i vatreni je Guerrazzi morao u zatvoru ispaštati svoje nepromišljenosti. Ukinut je u ožujku 1833. i časopis »L' Antologia«, ali sve to nije smetalo, da Toscana sa svojom izričito slobodoumnom tradicijom i svojom vanredno blagom i popustljivom policijom u znatnoj mjeri ne pridonese olakšanju revolucionarne propagande. Osobito se Montanelli mogao naužiti toskanske slobode: u sveučilištu u Pisi održana je čitava serija predavanja, koja su pretresala sve mogućnosti talijanskog ujedinjenja. U vojvodini Lucci su još u većoj mjeri nego li u Toscani uživali talijanski rodoljubi slobodu kretanja i ispo-

vijedanja svojih načela. Karlo Luigi, vojvoda ove male i graciozne državice, provodio je znatan dio svojega raspoloživog vremena u putovanjima i ostavljao slobodne ruke svojim ministrima, da rade, štogod im se svidi. Mlitava je bila i vladavina Marije Lujze, koja je najradije povjerila vladu svojim austrijskim saveznicima, ali je zazirala od svake mogućnosti, da se ozbiljno zavadi s revolucionarima. Sasvim je drugi čovjek bio modenski vojvoda Franjo IV. Ljut, što je u Menottijevoj aferi okaljao svoje ime, nastojao je doduše, da stekne simpatije liberalnih krugova time, što bi pomilovao od vremena do vremena političke osuđenike, i što je nekima oprostio smrtnu kaznu. Ali se veoma energično ograđivao protiv svakog pokušaja, da se iza njegovih leđa mijenja javni poredak.

Papa Grgur XVI., koji je započeo svoju vladavinu usred nereda i teškog stanja, pozove k sebi kao savjetnika i pomoćnika kardinala Lambruschinija, da započne opširne administrativne reforme. Stanje je zbilja pokazivalo popuštanje prijašnje zategnutosti, tako da su francuske i austrijske zaštitne trupe mogle mirno otputovati iz zaposjednute Romagne. Ali sve to samo za časak. Vreva se počela javljati već idućih godina; između kolovoza 1843. i listopada 1844. ugrozili su Mazzinijevi ljudi, Pasquale Muratori, Ignezio Ribotti, Vincenzo Caldesi, u nekoliko mahova ozbiljno daljnji opstanak papine vlasti u Romagni. Daljnji pokušaj poduzet je, kad su bile proglašene opširne reforme, sa strane Farini de Russija i Montanellija, ali je konačni uspjeh i u ovom slučaju izostao.

Teži su bili neredi u južnoj Italiji, koji su svratili na sebe opću pozornost, i radi osoba, koje su bile upletene u njih. Već je god. 1832. jedan vojnički komplot, predvođen Rossarollom, osujećen u posljednjem času: Rossaroll je nato ubijen u zatvoru po jednom sukrivcu, koji je stvar prikazao sudu kao samoubijstvo. Iste je godine otkrivena veoma opsežna urota, koja je imala izazvati oružani ustanak u Noli, u Arianu, u okruzima Molise i Capitanato. Krivci su uhvaćeni i pomilovani na molbu kraljice Marije Kristine. Zavjere su bile toliko opasnije, što su bile uperene protiv same kraljeve osobe. Tim su sudbene vlasti došle u priliku, da pooštre postupak i izreknu brojne smrtne osude. Penno, Cosenza, Catania, Siracusa postali su tako pozornicama brojnih smaknuća. Situacija je postajala od godine do godine nesnosnijom: ministar policije Del Carretto morao je organizirati čitavu hajku na buntovnike po cijeloj Siciliji, koja je imala za posljedicu ukidanje posljednjeg ostatka autonomije toga otoka. Da se unatoč tim mjerama nacionalni pokret nije više mogao zaustaviti, o tom je pružala obilat dokaz znamenita parnica u Catanzaru. Svakome je moralo biti jasno, da nemiri u južnoj Italiji ne potiču samo od razbojničkih četa, koje su išle za pljačkom, izgovarajući se političkim razlozima, nego od jedne tajne organizacije, koja je sa sjevera pružala novčanu i oružanu pomoć buntovnim elementima u divljim i neprohodnim planinama Abruzza. Da se obrani od te opasne propagande, uzela je burbonska policija energično na nišan sve one ljude, za koje se mislilo, da stoje u bilo kakvoj vezi s podzemnom

akcijom »Mlade Italije«. Nije čudo, da su tako stradali i posve nevini ljudi. No i sada se »Mlada Italija« nije dala zaustaviti u svome buntovnom radu. Između god. 1843. i 1844. pokušana je na veliko pobuna kalabrijskih gorštaka u okolini Cosenze. Buntovnici su uhvaćeni, i sud je izrekao ništa manje no 21 smrtnu osudu, od kojih je izvršeno 6. Da osvete ubijene drugove, organizirali su braća Attilio i Emilio Bandiera kaznenu ekspediciju, koja je krenula morskim putem sa sjevera i iskrcala se u Cotroneu. Jedan je učesnik te ekspedicije javio cijelu stvar policiji, koja je nato dočekala buntovnike, opkolila ih te su se dvadeset i četvorica morala predati nakon očajne borbe. Dovedeni pred prijeki sud osuđeno ih je 17 na smrt. Kazna je izvršena na devetorici: dne 25. srpnja 1844. strijeljani su u dolini Rovito. Poginuli su uz poklik: »Živila Italija!« Taj je događaj izazvao u cijeloj Italiji veliku senzaciju. Braća Bandiera služili su donedavna u austrijskoj mornarici i imali najbolje izglede na dobar položaj, jer im se otac bijaše istakao kao zapovjednik austrijskog brodovlja pred Anconom. I drugovi njihovi potpuno su se razlikovali od sumnjivih eksistencija, koje se bijahu latile hajdučije po apeninskim planinama, da oslobode Italiju. To su bili uvjereni i oduševljeni rodoljubi, koji su se žrtvovali svojom slobodnom voljom za viši cilj.

Kad su takvi ljudi ostavljali svoju eksistenciju i kretali na vratolomna poduzeća, to je značilo u očima predstavnika talijanskog nacionalizma, da režim malih dinastija i policijskih šikanacija gubi sve više moralno pravo na opstanak. Umna evolu-

cija talijanskog naroda išla je u tom pravcu, kako da se ona svrati na to da gleda druge bliže ciljeve? Vlastodršci su počeli razmišljati o podesnosti opširnih socijalnih i administrativnih reforma. Vrijeme, neposredno u oči burne četrdeset i osme godine, ispunjeno je kongresima i sastancima agrarnih interesenata i trgovačkih poduzetnika. Gradnja željeznica, zajednička akcija oko poboljšanja materijalnih prilika seljačkog staleža, proučavanje trgovačkih problema — sve je to raspravljeno naduboko i naširoko u brojnim prilikama, koje su same vlade pružale interesentima, da ih uklone od more, koja je tištila njih — a koja se zvala talijansko pitanje. — Ali sva su ta nastojanja postizavala protivnu svrhu. Ideja talijanskog jedinstva uvlačila se u diskusije, kad se je to najmanje očekivalo. Kad je god trebalo raspravljati o tehničkim i o ekonomskim pitanjima, koja su prelazila tijesni okvir državne granice, kad je na primjer Giuseppe Pecchio u svojim brojnim spisima raspravljao o vladavini Napoleona I., te je uspoređivao s austrijskom, kad je pitanje novih željezničkih veza dovodilo predstavnike različitih državica u zajedničku diskusiju, kad su agrarni interesenti Lombardije i Pijemonta, kao stvarni ozbiljni ljudi, među sobom vijećali, kako će najbolje zaštititi nacionalne interese protiv inostrane utakmice, nije se moglo izbjeći, da pred njihovim očima ne lebdi slika slobodne i ujedinjene Italije, pod okriljem koje bi svi ovi problemi nailazili na jedinstveno i opće korisno rješenje. Daleko bijahu od prevratničkih ideja Mazzinijeve »Mlade Italije« ti ljudi rada, reda i zakonitosti. No do pomisli, da bi se

mogao organizirati na koji bilo način zajednički rad u interesu cjeline, bio je tek jedan korak. Što je mala četa zanesenjaka uporno tražila kroz punih dvadeset godina ujedinjenje Italije, što je opet druga četa političkih desperadosa rovarila preko granice i organizirala oružane pohode i atentate, to sve nije moglo odlučiti o budućnosti Italije. Odlučnu je važnost imala jedna veoma prosta činjenica: osjećaj, da su nove prilike donijele sa sobom novih ekonomskih i socijalnih potreba, i da male talijanske državice ili ne znaju ili ne mogu te potrebe barem do neke mjere zadovoljavati. Takav je osjećaj morao nastati kod talijanskog naroda onog dana, kad su se ljudi dosjetili, ne samo da su pojedine vlade posve slijepe i gluhe prema zahtjevima vremena, nego da upravo ometaju pravilan razvitak narodne cjeline. Tek što je ta stvar postala jasna, trebala je samo jedna oluja, pa da zrele jabuke same popadaju sa stabla.

III.

God. 1843. izašla je knjiga pod naslovom »Il Primate morale e civile degli Italiani« (Moralno građansko prvenstvo Talijana). Pisac joj bijaše pijemontez Vincenzo Giorberti. Rođen 5. travnja 1801. u Torinu posvetio se Gioberti bogoslovlju i prihvatio svećenički poziv. Neko vrijeme bio je dvorski kapelan u svome rodnom mjestu. Pobožnost ga nije smetala, da se živo zauzme za narodno pitanje, tako da je za rana došao u živi kontakt s ljudima oko Mlade Italije. To drugovanje nije bilo

dugog vijeka, jer se Gioberti odlučno razišao s Mazzinijem nakon pohoda u Savoju, što ga bijaše organizirala revolucionarna organizacija. Sve to nije moglo prištedjeti Giobertiju neugodnosti sa strane pijemontske policije, tako da na svršetku ipak prijeđe granicu. Idućih godina vidimo ga u Parizu i u Bruxellesu, gdje se bavi veoma intenzivno vjerskim filozofijskim i historijskim pitanjima, ali se pritom živo zauzima za sve, što se tiče njegove uže i šire domovine. Novo ga zanimanje ne samo ne bijaše odvratilo od vjere, nego je on u mističnom shvaćanju nove talijanske države zamišljao sistem veoma tijesne suradnje između vjere i nauke, između crkve i države, između moralne stege i slobode, koji bi uklonio sve nesuglasice između tradicije i zahtjeva modernog vremena. Time je Gioberti htio privući osnovi novog uređenja i one ljude, koje su njihove konzervativne tradicije moralno priječile, da se pridruže novom nacionalnom pokretu. Takvom je ideologijom nadahnuto Giobertijevo djelo o moralnom i građanskom prvenstvu talijanskog naroda, samo on ide još dalje od samih revolucionaraca s isticanjem prednosti svoga naroda. Talijanski narod, tvrdio je Gioberti, koji je nesumnjivo prvi u Evropi i na cijelom svijetu, što se tiče kulture i umnih sposobnosti, morao je doživjeti najsramotnije poniženje u pitanjima svoga političkog položaja. To je stanje ne samo nedostojno za Italiju, nego je i sramotno za cijeli civilizirani svijet. Radi toga je moralna dužnost cijele Evrope, da se zauzme za oslobođenje Italije. To je oslobođenje, tvrdio je on, bezuvjetno nužno ne samo u ime prirodnoga i historijskog prava, nego

u interesu same svjetske civilizacije, kojoj samo slobodna Italija može pokazati nove puteve i dati svoj odista obilati prinos. Oslobođenje nije ni tako teška stvar, kad se pristupi djelu putem dobro zamišljenih reforma, koje bi povezale budućnost s prošlošću i time uklonile mogućnost teških trvenja i unutrašnjih sukoba. — Kako se iz toga vidi, Gioberti je u bitnoj protivnosti naprama Mazziniju. Revolucionarnoj i prevratničkoj akciji Mazzinijevoj stavlja on nasuprot mirnu i smišljenu akciju, koja bi težila za uzajamnom suradnjom između vlastodržaca i talijanskih građana. I on je zagovarao narodno i političko jedinstvo, ali nije htio, da do toga dođe krvoprolićem ili terorističkom propagandom. Tek postepeno i promišljeno imalo bi se pristupiti velikom djelu. A da se preduzme takva zadaća, trebalo je velike moralne snage. Tko je međutim mogao raspolagati većim moralnim sredstvima, no glavom rimski papa? Zato je trebalo po Giobertiju, da sam sveti otac preuzme u svojoj inicijativi mirno i tiho ostvarenje talijanskog preporoda. Gioberti je jamačno mislio, da politički želudac talijanskog naroda ne može podnijeti teški zalogaj naglog prijelaza iz stanja uske podređenosti u stanje potpune slobode.

Nova je knjiga proizvela silan dojam. Mnogima se je činila nešto nestvarna i pretjerana, ali su svi priznavali čistoću Giobertijevih namjera i potpunu ispravnost njegovih političkih pogleda. Ljudima konzervativnog shvaćanja sviđala se njegova umjerenost i način razlaganja, miran i pristojan, sasvim protivan deklamacijama krajnjih nacionalista. Svakako je Giobertijeva knjiga značila velik uspjeh

ne samo za čovjeka, nego i za pitanje talijanskih tražbina. Sve ljude, koji su krivo gledali na razorni rad tajnih društava, te su se s toga držali daleko od svakog političkog posla, a istodobno osuđivali mrski način državnih vlasti u zastupanju svojih pogleda, predobila je ta knjiga konačno za ideju talijanskog jedinstva. Samo su neki mislili, da je nemoguće, da bi papa pokraj razmjerno slabe političke vlasti, kojom je raspolagao, mogao preuzeti u ruke vodstvo talijanskih poslova. Polemika, koja se iz toga razvila, vodila se zamjernom stvarnošću i razboritošću, a Gioberti je sam kasnije popustio u pogledu papine osobe. No kad papa, kao duhovni poglavar cijelog kršćanstva, nije mogao svoju uviđavnost staviti u službu ideje talijanske samostalnosti, onda nije ostajalo drugo, nego da tu ulogu posrednika preuzme netko drugi, netko, tko bi raspolagao potrebnom vojskom, tko bi pokazao smisla za red i zakonitost, a taj je mogao biti samo talijanski vladar — kralj Sardinije Karlo Alberto.

Zaključak, do kojega je Gioberti došao, bijaše sam po sebi upravo senzacija. Druga senzacija sastojala se skoro u jednoglasnom postulatu, da se Austrija mora potjerati iz Italije. Između svih vlada, koje su se protivile talijanskom nacionalnom pokretu, nema sumnje, da je vlada kraljevine Lombardije i Venecije najoštrije suzbijala revolucionarnu propagandu. Ako je burbonsko pravosuđe nosilo na sebi karakteristiku surove okrutnosti, austrijsko je bilo uz strogo primjenjivanje zakonskih odredaba upravo nesnosno. Kod austrijskih je činovnika surovost bila na dnevnom redu; oni nisu

imali smisla za onu uglađenost, kojoj su Talijani tako pristupačni. Ni same policijske ni carinske vlasti nisu imale nikakva obzira prema domaćem življu, nego su uživale u izdavanju što težih naredaba. Te su prilike urodile malo pomalo izrazitom antipatijom prema vladavini, koja je nosila svakim danom sve jače obilježje tuđega podrijetla.

Giobertijeva riječ u takovim prilikama pala je odmah na zgodno tlo. I u najširim krugovima počela se osjećati potreba promjene. Talijanski je narod pokazao tokom prošlih trideset godina prirast od 5 milijuna duša, a kroz to je vrijeme poskočila i vrijednost trgovačkog prometa. Ali političke su prilike bile takove, da se za robu, koja je putovala vodenom cestom od Milana do Mletaka, sedam puta moralo platiti ili mito ili carina. Ljudi su osuđivali zavjere i potajna ubojstva, ali nisu mogli osuditi, što su se tražile reforme o potrebi, o kojima nije moglo biti sumnje. Diskusija, koja je nastala iz tih činjenica, zauzimala je to širi obujam, što je predmet javne rasprave bio, barem po navodima učesnika, isključivo tehničke prirode.

Godinu dana poslije Giobertijeve knjige izdade drugi Piemontez Cesare Balbo drugo djelo pod naslovom »Le speranze d'Italia« (Talijanske nade). Umjeren u tonu kao i Gioberti izrazio je Balbo očekivanje, da će talijanske pokrajine malo pomalo doći do čvrste stalne suradnje, jer će samo u tom slučaju Italija moći iskoristiti onaj dominantni položaj, što ga ima u Sredozemnom moru. Iza toga su ubrzo slijedili u podužem nizu drugi pisci skoro iste tendencije. Tako je Massimo d'Azeglio

stao živim bojama prikazivati sve nedostatke vatikanske uprave u Romagni i potrebu, da se tome zlu nađe lijeka. Još odrešitije pisao je Giacomo Durando u svojoj knjizi o talijanskoj narodnosti, gdje je naglasio, da svaki narod ima prava, da sam vlada unutar granica svoga nacionalnog posjeda. Austrija predstavlja u Italiji tuđinsku vladu. Austriji nema zato mjesta u talijanskoj zajednici. Durandov povik: »Van s tuđincima« (Fuori gli stranieri) odjeknuo je vanredno živo u talijanskoj duši neposredno u oči krvave četrdeset osme godine. Nosio je u sebi slutnju, da će doskora doći doba velikog ustanka cjelokupnog talijanskog naroda za slobodu i ujedinjenje.

IV.

Međutim je Karlo Alberto stajao šutljivo i nepomično u svojoj torinskoj palači. Poslije one teške godine 1821., kad su drugovi prijatelji, koje je on ostavio, ili izdahnuli na stratištu, ili čamili po zatvorima, ili pošli u zatočenje, i poslije smrti Karla Felica (1831.), činilo se, kao da pijemontski vladar ne će više da zna za stare snove. Ali oni, koji su ga bolje poznavali, osjećali su s kakovom odvratnošću on sluša poruke i savjete iz Beča u mnogo obilatijoj mjeri, nego što se to moglo slagati s ponosom samostalna vladara. Čovjek kao da je osjećao, da mu ta poslušnost ne dolikuje, i da mu treba prije ili poslije skrenuti s toga puta. No revolucionarci bijahu već odavna prekinuli s njim, a

Giuseppe Mazzini je, barem u prvo vrijeme, kovao baš najžešće zavjere protiv njega. Za Karla Alberta je sada bilo jasno, da će se talijansko ujedinjenje izvršiti, i ako se bude izvršilo, onda ne s njegovom pomoću nego preko njegove glave.

Veliku je senzaciju značila zato knjiga Vincenza Giobertija za Karla Alberta više nego za ikoga drugog. Čovjek je šutio, ali se radovao, da je politički izagnanik hvalio njegov rad i njegova nastojanja, a još mu je više laskalo Balbovo djelo, u kojem je otvoreno izraženo očekivanje, da bi Pijemont radi svog uzornog poretka i svoje dobre i hrabre vojske, radi solidnih sposobnosti svoga stanovništva bio najpozvaniji, da poduzme veliko djelo oslobođenja Italije.

Kralj nije ni tom prilikom dao razumjeti, da li odobrava ili osuđuje ovakovo pisanje, ali je jedna stvar mogla zapeti za oko svakom pozornom posmatraču: dok su sve ostale talijanske vlade zabranile ulazak u zemlju djelima Gioberta i Balba, pijemontska je vlada pustila, da se ta djela slobodno prodaju i čitaju. To ponuka Massima d'Azeglija, koji je u jesen 1845. proputovao srednju i južnu Italiju, da zatraži audijenciju kod kralja i da mu tom prilikom izloži svoja opažanja i . . . svoja očekivanja. Živo on opisuje taj svoj razgovor s Karlom Albertom u svojoj knjizi »I miei ricordi« (Moje uspomene). Pošto je d'Azeglio opisao kralju svoje putovanje kroz Italiju, prešao je tjeskobna srca na veliku zabrinutost svakog iskrenog rodoljuba za budućnost Italije, i kako svi očekuju, da Pijemont preuzme u svoje ruke tražbine talijanskog naroda.

Kralj ga pogleda i prekine: »Poručite, reče, toj gospodi, da miruju i da se ne prenagle, jer sada nije vrijeme, da se išta poduzme; ali neka budu uvjereni, da će, tek što se pokaže zgoda, zato moj život, život moje djece, moje oružje, moje blago, moja vojska, jednom riječju sve, čim ja raspolažem, biti posvećeno talijanskoj stvari«.

Iz razgovora s kraljem d'Azeglio je izašao preobražen, a teško je vjerovati, da je njegovo uzbuđenje izmaklo bližim svjedocima. Malo mjeseci iza tog razgovora upravila je Austrija pijemontskom vladaru poruku, koja ga je vrijeđala u njegovu ponosu. Taj put je Karlo Alberto odvratio odrešito i suho. Stvar se ticala pograničkog carinskog prometa, a austrijska je vlada isto kao god. 1903. protiv Srbije prijetila, da će zatvoriti granicu. Kad je vijest o kraljevu odgovoru stigla, sakupi se narod, da dočeka kralja pred dvorom u Torinu. Bez povika i bez nepotrebnih ispada pozdraviše vladara. On je osjetio, da narod odobrava njegovu odvažnost.

V.

Iza smrti Grgura XVI. izabran je 17. lipnja 1846. za novog papu biskup grada Imole, Monsignor Mastai-Ferretti. Za njega su ljudi pripovijedali, da naginje liberalnim načelima. Jedna je stvar izvan sumnje. Novi papa, koji je uzeo ime Pija IX., bio je skroman čovjek, blage ćudi, i nadahnut najboljim osjećajima za narod, kome je pripadao, ali nije ni izdaleka mislio, da se baci na politiku, koja je

težila za potpunim prevratom talijanskih prilika. Svakako je jedna stvar bila veoma dobro poznata mnogim učesnicima konklava: da je budući papa Pio IX. s velikim ushićenjem pročitao knjigu Vincenza Giobertija o budućoj ulozi svete stolice u pogledu talijanske unutrašnje reforme. Dali je to pridonijelo isključenju u kandidaturi kardinala Lambruschinija, najbližeg doglavnika Grgura XVI., nije poznato. Ali se zna, da je austrijska vlada dala naredbu kardinalu Gaysrucku, da uloži svoj veto protiv izbora imolskog biskupa i da je austrijski kardinal stigao u Rim, kad je izbor već bio dovršen. Dne 17. srpnja, mjesec dana, pošto je zasjeo na stolicu Svetog Petra, proglasi Pio IX. opću amnestiju za sve političke osuđenike i izagnanike. Oduševljenje, kojim se odgovorilo na taj čin papine milosti, bilo je toliko, da se je moralo slutiti, da se u bîti radi o demonstraciji, naperenoj protiv Austrije i protiv talijanskih vladara. Nema sumnje, da su liberalni krugovi htjeli učiniti svoje, da iskoriste za svoje svrhe papino držanje: na to sluti barem držanje sveučilišnog profesora u Pisi Giuseppe Monatnelija, koji je organizirao odbor za potporu siromašnih političkih izagnanika. Svakako su hvale dolazile »liberalnom, rodoljubnom« papi sa svake strane. Gioberti se činio kao prorok, koji je predvidio dolazak preporoditelja nove Italije. U toploj rimskoj atmosferi nije teško izazvati oduševljenje. Pio IX. imao je od dana proglašenja amnestije osjetiti sve dobre, ali i opasne strane naglog i prekomjernog popularitеta.

Pošto je toplo ljeto provedeno u neprestanim svečanostima, Mazzini je izričito preporučio svojim pristašama, da prirede demonstraciju za demonstracijom i da tako potkopaju moć talijanskih vladara. Moralo se u jeseni započeti s toliko očekivanim reformama. Zakon od 15. ožujka 1847. povjeravao je cenzuru posebnom odboru, sastavljenom ponajviše od svjetovnih ljudi, od kojih se moglo očekivati, da će znatno pridonijeti što naglijem razvitku slobode štampe. Zbilja je sada Rim poplavljen časopisima i pamfletima, koji su zasjenjivali nekad toliko čitane pjesme lokalnih satirika. Uskoro su zatim osnovana i društva političkog karaktera, kao na primjer Circolo romano i Circolo popolare, a 17. lipnja 1847. izabrano je redovito ministarstvo, sastavljeno od mnogih svjetovnih ljudi pod predsjedništvom kardinala državnog tajnika. U isto vrijeme ustanovljena je t. zv. Consulta di Stato, posebno zakonodavno tijelo, u kojem su i svjetovnjaci znatno sudjelovali. Članove tog vijeća birao je sam papa iz popisâ, koje su mu predavali pojedini provincijski namjesnici. U srpnju 1847. ustanovljena je čak narodna straža, zamišljena isprva kao mala vojska, koja je imala čuvati narodni poredak. U bitnosti je oduševljenje vremena donosilo sa sobom, da su se u narodnu stražu stali upisivati rimski građani u tolikom broju, da je papa mogao reći, da raspolaže redovitom vojskom. Sve su te promjene izazvale po cijelom poluotoku veliku vrevu. Položaj pojedinih talijanskih vladara postajao je sve tjeskobniji, pa je Franjo V., vojvoda modenski, sklopio formalne

ugovore s Austrijom, da sebi osigura intervenciju austrijske vojske u slučaju težih nemira (prosinac 1847.). — U Parmi je veoma žestoka demonstracija naglo ugušena u krvi (16. lipnja 1847.). U Genovi je nekoliko mjeseci prije toga došlo prilikom svetkovanja oslobođenja toga grada od Austrijanaca do otvorenih demonstracija, uperenih protiv Austrije Do sličnih demonstracija došlo je u Milanu, kad je novi nadbiskup kardinal Romilli ustoličen namjesto preminulog kardinala Gaysdrucka. Daljnje pooštravanje situacije dovelo je do okupacije grada Ferrare sa strane austrijske vojske (13. kolovoza 1847.). Kad je papa digao protest protiv neovlaštenog zaposjedanja teritorija, koji je pripadao njegovoj državi, nastala je u cijeloj zemlji neopisiva uzbuna, a Karlo Alberto ponudi papi svoju vojsku i flotu. Na vijest o tome počele su demonstracije zauzimati otvoreno ratnički karakter. Po cijeloj Italiji skupljali su se iznosi za pripravljanje velikog rata za oslobođenje.

Isto uzbuđenje kao u Rimu nastalo je u Firenzi i u Torinu. Tu su stanovnici zahtijevali, da im se dopusti organizirati narodnu stražu. Vladari su se teškom mukom obranili od tog navaljivanja. Sloboda štampe, konzultivni parlamenat, narodna straža, bile su koncesije, što ih je narod tom prilikom prijetnjom iznudio od pojedinih vladara. Iz Londona je Giuseppe Mazzini upravio otvoreno pismo papi, u kojem ga poziva, da stane na čelo Talijana i da krene na veliko djelo oslobođenja, a Giuseppe Garibaldi javlja se iz južne Amerike,

nudeći papi za slučaj rata za oslobođenje svoju četu, već prokušanu u ratovanju.

Jednom riječju: Italija je na kraju god. 1847. bila zrela za revoluciju. Ona je dobro znala, da ne će više svojih malih vladara, i da ne će Austrijanaca u Lombardiji i Veneciji. Ali jedno nije znala: šta će učiniti, kad postigne svoj ratni cilj. Ta suglasnost u borbi uz potpunu nesuglasnost u pitanju daljnjih ciljeva glavni je unutrašnji uzrok neuspjeha talijanske revolucije god. 1848.—1849.

Pijemont 1848.

I.

Da je rat za oslobođenje neizbježiv, bilo je sada svakome jasno kao bijeli dan, pa ni austrijske vlasti nisu trebale čekati, da im se to javi. U Milanu kao da su svi izgubili svijest. Sukobi s policijom bijahu na dnevnom redu. Svi su željeli iskaliti mržnju prema austrijskom režimu. Već na prvi dan nove godine 1848. priređen je u Milanu bojkot državnih trafika. Ljudi nisu htjeli pušiti, samo da oštete financije tuđinskog nametnika. Pokušaj policije, da spriječi teroriziranje pušača, urodio je ponovnim demonstracijama, koje su prouzročile prilično teško krvoproliće. Slično je bilo u Paviji i Padovi, a uzročnici su bili najviše đaci. U Mlecima su čitave povorke išle ulicama i tražile zakonske i upravne reforme. Policija se odlučno umiješala i zatvorila Danijela Manina i Nikolu Tommasea, koji su svojim primjerom vodili protuaustrijsku akciju.

Sicilija je međutim nakon dugih nereda, koji su započeli već u rujnu 1847. proklamacijom, upravljenom kralju, koju bijaše sastavio sveučilišni profesor Settembrini, prešla u otvorenu revo-

luciju protiv burbonskog režima. Cijela se Kalabrija pridruži buntovnicima i u Reggiu bi osnovana revolucionarna »giunta«. No taj pokret nije imao izravno veze s talijanskom revolucijom: Sicilijanci su se borili za svoje stare slobode protiv vlade, koja bijaše ove neovlašteno ukinula. U Palermu su otvoreno istaknuti zahtjevi sicilijanskih buntovnika: htjeli su, da se uspostavi ustav iz god. 1812., već dva puta ukinut. Otpor protiv vojske pokaza se ovaj put vanredno žilav. Deset dana trajale su borbe po ulicama Palerma, i tako su vojnici bili prisiljeni napustiti grad i povući se. Nije prošlo mnogo, a cijela je Sicilija bila očišćena od burbonskih trupa. Vijest o tom neuspjehu kraljeve vojske proširi se sada munjevitom brzinom po cijeloj napuljskoj zemlji i prouzroči daljnje nemire. Da zapriječi zlo, odluči kralj Ferdinand II. prihvatiti želje buntovnika: dne 29. siječnja 1848., dvije nedjelje dana, otkako je pokret prešao u oštru fazu, proglasi kralj svečano, da će uvesti ustavno uređenje, i postavi ministarstvo, sastavljeno skroz od ljudi liberalne stranke. Ljudi nisu vjerovali kralju, ali je ipak kraljevo obećanje značilo korak prema ostvarenju narodnih težnja. Liberalci odluče izvršiti pritisak i na druge vladare, i tako se dogodi, da su pojedini vladari jedan za drugim pristajali na uvođenje ustava. Karlo Alberto obeća to 8. veljače, a to isto učini 17. veljače veliki vojvoda toskanski Leopold II. Međutim je već bio izrađen napuljski ustav, i Ferdinand II. položi prisegu 10. veljače, a 5. ožujka objelodanjen je statut za Pijemont. Na svršetku nije preostalo drugo ni papi,

nego da i on pristane dana 14. ožujka na novi ustav pontifikalne države. U svima svojim državama dotadašnje su vlade bile prisiljene dati ostavku, što je dalo povoda u Pijemontu, da na mjesto konzervativnog conta Solara della Margherita dođe na vladu slobodoumni markiz Asinari di San Marsano, čovjek, od kojega se mnogo očekivalo u svim krugovima, sklonim revoluciji.

Dok su se odigravale te promjene, koje su s osnova sunovratile prijašnje stanje, dolazile su iz inozemstva druge poruke, da predstoji opći prevrat u cijeloj Evropi: dne 24. veljače 1848. protjeran je s prijestolja francuski kralj Luj Filip i proglašena republika. Napetost se još pojača, kad se doznalo, da je revolucionarni pokret dopro čak do njemačkih gradova pa i do samog Beča, i da je sam austrijski car morao pristati na to, da izda nov ustav. Ta je vijest, iako ne sasvim neočekivana, prouzročila veliku senzaciju. Ljudi su bili čvrsto uvjereni, da predstoji novo doba u povijesti čovječanstva. I na austrijske vlasti kao da su vijesti o tim promjenama proizvele neki dojam: demonstranti u Mlecima oslobodiše iz zatvora Manina i Tommasea. Ova dvojica stadoše na čelo oduševljenom puku i gotovo bez ikakva jačeg otpora dadoše se Austrijanci potisnuti iz Mletaka. U gradu je proglašena republika i ustanovljena privremena vlada. U arsenalu nađoše buntovnici oružja i municije, a mnogi su vojnici spremno pristali uz njih. Taj je preokret izvršen do 23. ožujka 1848.

U isto je vrijeme došlo do veoma teških nereda u Milanu. Preko 20.000 građana pod vodstvom načelnika Casatija krenu prema palači namjesništva

i zatraži odrešito, da im se obećaju slobode i zamašne administrativne reforme. No po ulicama, koje su vodile na glavni trg, bijaše postavljena policija s jakim odredima hrvatskih pukovnija. Demonstranti su bili raspršeni, ali se odmah late oružja i stanu dizati barikade. Gradom je zapovijedao maršal Radetzki, čovjek već stariji, ali neobično svježe energije. Na njegovu zapovijed krenu vojnici protiv mase, te im uspije u prvi mah, da ih nadvladaju. Ali se građani Milana ne prestrašiše, nego nastave borbu, koja je uz veliko ogorčenje trajala ništa manje od četiri dana. Na svršetku, pošto je palo s obadvije strane oko 1.600 ljudi, što mrtvih što ranjenih, naredi Radetzki vojnicima, da se povuku. Taj prvi uspjeh, izvojšten nakon teške borbe, kojoj još i danas stoji u Milanu spomenik »Alle cinque giornate« (petodnevne borbe), osokoli druge gradove lombardske ravnice, da stresu austrijski jaram. Pošto su Vincenza Belluno i Udine istjerali Austrijance i podigli trobojnu zastavu, poče se položaj maršala Radetzkog ukazivati bezizlaznim. S malom vojskom bez nade, da će dobiti pojačanja, stajao je on opkoljen svuda buntovnicima usred lombardsko-venecijske ravnice. Sreća ga je služila toliko, što se je mogao osloniti o tvrđavni četverokut: Verona-Mantova-Peschiera-Legnago. Milano bješe zauzet 22. ožujka, dan kasnije je konjanik stigao u Torino, da pozove pijemontsku pomoć protiv Austrijanaca. Karlo Alberto bijaše odviše toga obećao, a da bi mogao uzmaknuti, no sa svim tim nije bio čvrsto odlučan, da prihvati pruženu mu priliku. U liberalnom dnevniku »Il risorgimento«, koji je baš počeo izlaziti, izađe članak, u kojem se naviješta, »da je kucnuo čas pijemontske dinastije i da taj časak zahtijeva objavu rata bez daljnjeg oklijevanja. U takvim trenucima stajalo je dalje, zahtijeva najelementarnija razboritost, da se čovjek odvaži na smiona djela«. Smionost, što sada znači razbor, bile su riječi čovjeka, čije se ime do tog dana nije čulo u javnom životu Pijemonta. Bio je to conte Camillo Cavour. Karlo Alberto nije oklijevao dugo. One iste večeri, kad je masa bila sakupljena pred torinskom kraljevskom palačom, dade kralj zapaliti dvije baklje na balkonu i zamahne prema narodu, držeći u ruci trobojnu vrpcu, koja mu bijaše donesena iz Lombardije. Sakupljeno mnoštvo je razumjelo, da je odluka bila gotova. Sutradan izađe proglas, u kojem se kralj obraća stanovnicima Lombardije i Venecije, i obećaje im svoju pomoć. Dne 25. ožujka otputova prvi odred pijemontske vojske, 5 hiljada vojnika, u pravcu Milana. Glavni dio pijemontske vojske, koja je u početku brojila samo 25.000 vojnika, krene s kraljem na čelu 30. ožujka pred rijeku Ticino i prođe pored već oslobođenog Milana preko Lodija i Cremone, prema tvrđavnom četverokutu. U ratu za oslobođenje služila se pijemontska vojska trobojnicom, urešenom savojskim križem.

Odluka Karla Alberta veoma iznenadi talijanske vladare, koji su očekivali, da će se nacionalni rat za oslobođenje voditi u potpunom dogovoru jednih s drugima, ali se oni ipak uglavnom izjaviše potpuno solidarnim s pijemontskim kraljem. Papa, koji je po savjetu društva Cirkolo del Popolo imao sazvati zbor svih talijanskih vladalaca za zajednički rat protiv Austrije, pozove velikog

vojvodu Toskanskog, da stupi u pregovore s kraljem Sardinije i kraljem obadviju Sicilija, ne bi li oni sazvali kongres svih talijanskih država, u kojemu bi se točno odredio položaj svake od njih u zajedničkom poduzeću. Činilo se, da će se situacija zamrsiti u jednom času, kad se radilo o talijanskoj nezavisnosti. Ali papin general Durande nije bio mišljenja, da mora sa svojom vojskom čekati, dok prestanu nesuglasice, koje su počele izbijati: on krene stoga sa svojom vojskom prema bojištu, da dade oružanu pomoć Pijemontezima. U proglasu, koji je Durande upravio svojim vojnicima, stajalo je, da je taj rat u bitnosti borba kulture protiv nekulture i stoga sam po sebi veoma kršćansko poduzeće. Pontifikalna vojska brojila je 14.000 vojnika, i značila je sama po sebi veoma ugledan prinos slobodi talijanskog naroda. Toscana dade za nacionalni rat sa svoje strane 6.000 vojnika, i to polovicu redovite vojske, a polovicu dobrovoljaca. Napuljski kralj Ferdinand II. nije pokazivao odviše raspoloženja, da se podredi sardinskom vladaru, ali je ipak smatrao, da mora pridonijeti neku žrtvu zajedničkom interesu Italije, te izrazi 7. travnja svoju pripravnost, da pošalje svoju vojsku čim prije na sjeverno bojište. Pod zapovjedništvom generala Guglielma Pepea uputi se prema sjeveru odred od nekih 14.000 vojnika, a napuljska je eskadra pod admiralom De Cosa ušla u Jadranske vode. Uto bijaše pijemontska vojska narasla do 60.000 vojnika, tako da je Karlo Alberto raspolagao s približno 100.000 vojnika. Prema njemu je stajao maršal Radetzki s mnogo manjom vojskom od 50.000 boraca, oslonjenom doduše o tvrđavni

četverokut, ali moralno pod dojmom svih onih promjena, koje su se dešavale na teritoriju habsburške monarhije. Rat je stoga imao dosta dobre izglede za napadače.

U početku travnja počela su neprijateljstva. Karlo Alberto je sa svojom vojskom stajao uglavnom na zapadnoj strani rijeke Mincio, dok je austrijska vojska, oslonjena o tvrđave nastojala obraniti tu liniju. Bitke, što su se odigrale u prvoj polovini te ratne kampanje, išle su sa strane sardinskoga kralja za tim, da se probije kroz četverokut i da pruži ruku mletačkim ustašama. No akcija Karla Alberta nije imala one živahnosti, koju bi trebala. Pijemontski je vladar propuštao redovito sve prilike, koje bi mu se pružile.

U prvim sukobima bili su Pijemontezi sretne ruke. Austrijanci su potisnuti kod Goita (8. travnja), kod Monzambana (9. travnja) i zatim 10. i 11. travnja kod Valeggija. Vijesti o tim okršajima, kojima je probuđena nada naroda, podavale su im značenje odlučnih bitaka, kao da su opravdavale očekivanje, izraženo u proglasu Karla Alberta, da će Italija bez ikakve tuđe pomoći sama izvojštiti svoju slobodu (L'Italia farà da sè). No kad je sardinski kralj imao otpočeti opsadu Peschiere, stadoše se pokazivati neočekivane poteškoće. Pijemontska vojska bila je bez sumnje uređena najbolje od svih talijanskih odreda, ali je i ona bila daleko od one tehničke spreme, koja je bila svakako potrebna, da stane nasuprot pravom i u pogledu naoružanosti posve nadmoćnom protivniku. No ako je pijemontska vojska odmah nakon prvih okršaja pokazala toliku malaksalost, što da se tek

kaže o ostalim odredima, koji nisu imali ni izdaleka toliko pojma o uvjetima redovitog ratovanja. I tako se dogodi, da je Radetzkomu već nakon nekoliko nedjelja uspjelo obustaviti pijemontsko napredovanje. Peschiera je doduše ostala u čvrstom obruču pijemontske opsade, ali je pokušaj pijemontske vojske, da se probije prema Veroni, nakon početnog uspjeha kod Pastrenga (30. travnja), konačno osujećen u krvavoj bitci kod Sv. Lucije (6. svibnja). Mjesec dana bijaše prošao od početka neprijateljstva, dovoljno vrijeme za pomoćnu vojsku generala Nugenta, da, zauzevši venecijanske gradove, priskoči u pomoć Radetzkomu. Pontifikalna vojska, koja je pokušala zapriječiti njegovo napredovanje, potučena je potpuno kod Vicenze (22. svibnja), tako da je Radetzki koncem toga mjeseca mogao mirno prijeći u ofenzivu.

Početak protunavale nije bio povoljan za starog maršala. Potukavši Toskance kod Curtatone i Montanare morao se povući pred neprijateljem kod Goita i prepustiti Peschieru sudbini (30. svibnja). I poslije konačnog poraza pontifikalaca kod Vicenze, koja je zauzeta 10. lipnja, morao je pretrpjeti udarac od pojačane pijemontske vojske kod Covernola. Ali to bijaše posljednji blijesak slave Karla Alberta. Osam dana poslije pobjede kod Governola pretrpio je 25. srpnja 1848. odlučni poraz kod Custozze. Kakva prilika bijaše onih dana izbjegla Pijemontezima, pokazalo se tek kasnije. Tik poslije pada tvrđave Peschiere bijaše došao u pijemontski tabor austrijski izaslanik Hummelauer, da pregovara o miru s Pijemontom, kojemu bi Austrija ustupila Lombardiju.

Sama, bez pomoći dobrovoljaca, koji se međutim već bijahu raspršili, izložena neprijateljstvima domaćeg stanovništva, koje nije trpjelo Pijemonteze, povlačila se vojska Karla Alberta u sve naglijem tempu prema državnoj granici. Karlo Alberto je morao brzo prijeći preko Poa, da tako svoju vojsku oslobodi sve težeg neprijateljskog pritiska, ali mu je teško bilo, da bez daljnje bitke prepusti Milance njihovoj sudbini. Tik pred samim gradom obrne se pijemontski vladar još jednom prema Austrijancima i upusti se s njima u bitku. No obrana je bila očajna. Dok je stanovništvo grdilo Pijemonteze i njihova kralja, razočaran u tolikim obećanjima i tolikim lažnim nadama morao je Karlo Alberti krenuti svoju vojsku prema rijeci Ticinu, te se povući u svoju državu. Primirje sklopljeno po generalu Salascu očuvalo je pijemontsku vojsku od potpune katastrofe.

II.

Dok je sardinski kralj kroz 4 mjeseca na čelu vojske, koja je dnevno gubila sve više nade, padao iz jednog razočaranja u drugo, prepirale su se ostale talijanske vlade među sobom, kao da se i ne radi o oslobođenju Italije. Najprvi, koji je morao otpasti iz kombinacije svih talijanskih vladara, bio je rimski papa. Nakon duga oklijevanja, koje nije prekinuo ni onda, kad je general Durande sam na svoju ruku krenuo u rat, odluči Pio IX., 29. travnja 1848., konačno odgovoriti na sve češća pitanja svojih ministara. On objavi u svojem oglasu od 1.

svibnja, da on ne može stati na čelo talijanskoj republici, i da ne može objaviti rat Austriji, jer se to protivi njegovom položaju, kao poglavaru svih katolika, koji stoga ne može bez posebna razloga objaviti rat jednoj katoličkoj državi, koja nije ništa skrivila u vjerskom pogledu. Papina je izjava bila dobro promišljena i nije zatvarala puta brojnim dobrovoljcima, koji su se, premda njegovi podanici, ipak priključili nacionalnom pokretu, ali sve to nije smetalo, da se po cijeloj Italiji osjeti jak pokret negodovanja. Da barem u neku ruku zadovolji brojne protivnike, povjeri papa sastavljanje nove vlade liberalcu Terenziju Mamianiju (4. svibnja), ali se taj nije mogao držati na vladi dulje od 30. srpnja, kad ga je zamijenio Pellegrino Rossi, pravi državnik, koji je spremno i energično znao voditi javne poslove, i koji se već zadnjih godina Napoleonove vladavine bijaše istakao svojim liberalnim osjećajima. Ali baš dolazak Rossijev na vladu kao da je još više ogorčio talijanske zanesenjake. I 15. studenog 1848., kad je Pellegrino Rossi baš htio uzaći uz stepenice rimskog parlamenta, ubijen je od jednog povjerenika Mazzinijeve stranke.

Napuljski je ustav stupio međutim na snagu, ali je dao povoda velikim svečanostima, beskonačnim govorima i gozbama, prilikom kojih je jedva dodirnut položaj, u kojem se je nalazila Italija. I kralj je svojim držanjem pridonio, te se mislilo, da mu je u biti do sabotiranja talijanskog rata. To prouzroči ogorčenost brojnih nezadovoljnika, koji izazvaše 15. svibnja po napuljskim ulicama dosta teške nerede. Kralj nije bio osobito sklon parlamen-

tarizmu, a nije ni gledao dobrim okom ratovanje, iz kojeg je samo sardinski kralj imao izvući i slavu i teritorijalni dobitak. Ti su mu neredi stoga baš dobro došli, da obustavi parlamentarizam i opozove svoju vojsku. Napolitanci, koji bijahu zabavljeni borbom protiv Austrijanaca, odazvaše se veoma pripravno kraljevu pozivu, da se vrate u domovinu. Samo nekoliko stotina rodoljuba, među njima Pepe, Poerio, Rosarolli i La Massa s nekoliko stotina dobrovoljaca ustrajaše uz sardinskog kralja do konca ratovanja. Vlada se dakako bila promijenila, a liberalnog ministra Tryu bijaše zamijenio konzervativac Cariati.

Iza tih promjena nije ni veliki vojvoda toskanski osjećao odviše raspoloženja, da dalje ostane uz sardinskog kralja, ali je ipak ostavio na ratnom polju onu malu četu od tri hiljade vojnika, koju je bio opremio. I u Toscani su unutrašnja trvenja uhvatila maha, poslije saziva novog parlamenta, koji je otvoren 26. lipnja 1848. U Livornu je naime opstojala jedna republikanska centrala, koja je nastojala ometati svakim načinom pravilno vršenje državnih poslova.

No što je bilo još mučnije, to je držanje Talijanaca u pobunjenim pokrajinama u Lombardiji i Veneciji. U Milanu je neočekivani uspjeh petodnevne borbe s austrijskom vojskom neobično podigao samopouzdanje revolucionaraca. Između njih je brzo nestajalo prvašnje sloge. Dvije stranke, umjerenjaci, koji su naginjali političkim težnjama Giobertija i Balba i demokrati, koji su pristajali odlučno uz republiku i nisu htjeli znati za uplitanje sardinskog kralja u lombardijske poslove,

borile su se jedna protiv druge s takovom žestinom, kao da nije bilo neprijatelja u neposrednoj blizini. Stranku umjerenjaka predvodio je Casati, koji je poslije odlaska Austrijanaca stajao na čelu privremenoj vladi, dok je druga stranka slušala tople govore Carla Catanea, koji je pod dojmom petodnevne pobjede sokolio narod, da sam preuzme u svoje ruke vođenje nacionalne borbe.

Nakon velikih prepiraka, omogućen je isprva ipak jedan sporazum, po kojemu bi ljudi ostavljali rješenje pitanja pripadnosti Lombardije kasnijem vremenu, a međutim bi pomagali svim svojim silama ratnu akciju Karla Alberta. Kralj je odmah pristao na taj prijedlog, ali je to odgađanje konačnog rješenja sadržavalo u sebi klicu novih konflikata, jer su umjerenjaci sada nastojali, da u sve većoj mjeri prikažu zaposjedanje Lombardije po pijemonteskim četama kao gotovu činjenicu, naglašujući pritom nesebičnost i požrtvovnost sardinskog kralja, dok su demokrati sa svoje strane gledali krivim okom na sve uspjehe Karla Alberta, od straha, da će pod njegovom vladavinom tiranstvo samo promijeniti naslovnika, ali ne i svoju bit. Dok su umjerenjaci na svaki način nastojali pridonijeti uspjehu pijemonteske vojske, vrebali su demokrati kivnim okom na sve neuspjehe u namjeri, da iskoriste prvi kraljev neuspjeh za oružani ustanak protiv Pijemonta. Tako se dogodi, da je privremena vlada, u koju su demokrati bili prikriomčarili nekoliko svojih ljudi, odbila, da usvoji opći poziv na vojsku, koji bi, sudeći po stanovništvu Lombardije, morao pribaviti Pijemontezima pojačanje od barem 60.000 boraca, ostavljajući

skoro bespomoćnih 12.000 dobrovoljaca, koji su trpjeli najgoru oskudicu. Situacija se bila toliko pooštrila, da se počelo razlikovati između ratnih ciljeva sardinskog i ciljeva talijanskog kralja. Odvojenost prema Karlu Albertu došla je tom prilikom do tolikog stupnja, te su ga javno okrivljivali, da on stoji na putu složnom radu cjelokupnog talijanskog naroda.

Stanje se dalje pooštrilo, kad je ratna situacija počela kretati na gore. Dok je naime konzervativna struja nastojala, da proglasi aneksiju Lombardije Pijemontu i da time iznudi primjenu pijemontskih zakona, vikali su demokrati, da je to prepad, i da su prevareni. Te su nesuglasice ustrajale i onda, kad se kralj Karlo Alberto poslije poraza kod Custozze pokušao još jednom ogledati s Austrijancima i time omogućiti mirno ispražnjenje Milana. Dok je pijemontska vojska još jednom nastojala pred gradskim vratima barem ustaviti neprijatelja, trajali su dalje pregovori u palači Crespi, a ogorčeni Mazzinijevci, predbacujući Karlu Albertu, da je izdao talijansku stvar, pucali su s ulice na njega.

Mnogo je lakše išao sporazum sa stanovništvom u malim vojvodinama srednje Italije; ove su živo osjećale sve materijalne smetnje, što im ih je prouzrokovao podređeni položaj, u kojem su se nalazile. Zato su Pijemontezi veoma usrdno primljeni u Modeni, Parmi i u Reggiju, pošto su protjerani tamošnji vladari. I narodno glasanje, izvršeno 7. svibnja u Piacenzi, a malo kasnije u Reggiju, Modeni i Parmi, ispalo je skoro jednoglasno za Pijemont. Istu su pripravnost pokazivali manji lombardski i venetski gradovi, kao Brescia, Bergamo,

Cremona, Crema, odnosno Vicenza, Padova, Treviso, Rovigo. I plebiscit, izvršen 8. lipnja u Milanu, dao je pretežnu većinu glasova za sjedinjenje s Pijemontom. Kad je ista operacija imala biti poduzeta u Mlecima, gdje je postojala republikanska vlada, odustao je Manin od glasanja, da ne ometa zajednički rad za talijansku slobodu. Kraljevina Gornje Italije, kako se imala zvati nova državna tvorevina, bila je dakle zasnovana na izričitom pristanku velike mase naroda. I daleki Palermo nije usred opće vreve htio ostati po strani, nego odredi svoje narodno glasanje, koje je ispalo potpuno nepovoljno po burbonsku dinastiju. Palermitanci zamole nato Karla Alberta, da im pošalje za vladara kojeg princa Savojske kuće, a mislili su na genovskog vojvodu, drugog sina Karla Alberta.

Svi su ti krajevi imali biti zastupani u centralnom parlamentu Gornje Italije, koji se ima sastaviti kao konstituanta. Cavour je živo zagovarao tu ideju, koja je nalazila velikih protivnosti kod konzervativaca, ali ratne nezgode prekinuše izvršenje tih osnova. Na putu je stajala i unutrašnja borba između pojedinih parlamentarnih grupa, pri kojoj se isticao Valerio i Brofferio, tako da je i sama pijemontska vlada morala voditi tekuće poslove još neko vrijeme iza svoje ostavke.

III.

Potpuni neuspjeh politike sardinskog kralja u pitanju talijanskog ujedinjenja dade krila Mazzinijevu republikanstvu. Razočarani radi primirja od 9. kolovoza, kojim su izručeni Austrijancima i teritoriji srednjoitalskih vojvodina, koje se svečanim plebiscitom bijahu priključile Sardiniji, odbiše rodoljubi svaku suradnju sa savojskom dinastijom, koja je uz materijalni udarac bila pretrpjela i neizbrisiv moralni poraz. Ako se Italija ne bude mogla osloboditi i ujediniti s pomoću kojeg od njihovih vladara, to bolje. Talijanski će narod sam poduzeti obranu svojih interesa, i urediti svoju novu državu na republikanskoj osnovi. Vrijeme između 9. kolovoza 1848. i druge pijemontske intervencije, koja je izvršena u proljeću god. 1849., ispunjeno je takvim zamislima, te se mora odmah reći, da je otpor republikanske Italije prema Austriji u nekom pogledu mnogo žilaviji i odlučniji od malokrvne strategije sardinskog kralja.

U Mlecima je vijest o primirju, po kojem se sardinski kralj obavezao na ono, što nije mogao, naime da će predati Mletke Austrijancima, izazvala pravo zgražanje. Republika, koje se Mlečani bijahu odrekli, baš pred nekoliko dana, dobije opet maha, i narod uz burno klicanje pozove na prvo mjesto poštenog i karakternog Danijela Manina. Ta je odluka pala u času, kad je u Pijemontu odmah iza primirja sastavljena nova vlada (ministarstvo Alfieri), koja je pod utjecajem Giobertijevih kritika, stala posvećivati pažnju unutrašnjoj konsolidaciji poremećenih financija i ponovnom uređenju potpuno demoralizirane vojske. Gioberti je bio mišljenja, da Pijemont ne može ni pomisliti na rat, ako ne zainteresira za talijansku stvar koju inozemnu državu, a ta bi mogla biti ili Francuska ili Engleska.

No pasivnost pijemontske politike nije ni izdaleka uzrujavala ljude toliko, koliko sasvim nekonzekventna politika pape Pija IX., koji je u isto vrijeme, a u istom pitanju podržavao veze i sa Sardinijom (misija monsignora Corboli-Busija) i kod austrijskog cara (Monsignor Morichini). Da je papa barem došao do kakve odluke, kad su Austrijanci zaposjeli Ferraru i Bolognu, ni pola štete. Ali ovako se činilo, kao da sami talijanski vladari rade namjerno oko sabotiranja talijanskog jedinstva. Gioberti, koji je od 17. listopada predsjedao parlamentu u Torinu, nabacio je misao talijanske konferencije. U Toscani podigne Montanelli sličan ali radikalniji zahtjev, da se osnuje nacionalni nadparlamenat. Organ demokrata Mordinija »La Costituente« zagovarao je otvoreno tu pomisao. Opozicija protiv toga izbila je opet na površinu u Rimu, na veliki gnjev zanesenjaka: dovoljno je bilo osnovati jednu talijansku ligu, koja bi se ograničila na intelektualni sporazum i ne bi vodila brige o vojničkim poslovima. Taj projekt, koji se činio kao puka ironija prošlogodišnjim patriotskim izljevima kršćanskoga prvosvećenika, bio je direktni povod ubojstvu Pellegrina Rossija. Rimski poslovi krenuše brzim tempom odlučno nizbrdo. U Rimu dođe do demonstracija, koje brzo zauzeše bučne mjere: razdraženi puk zatraži od pape, da postavi demokratsko ministarstvo. Pio IX. povjeri zbilja 17. studenoga sastav vlade demokratu Gallettiju i njegovu sumišljeniku Sterbiniju. Nova je vlada zauzela tako oštro stajalište i prema samom papi, da je Pio IX. smatrao uputnim skloniti se iz Rima i potražiti utočište kod kralja Ferdinanda II. obiju Sicilija u Gaeti. Tu je sastavljena privremena vlada pontifikalne države pod predsjedništvom kardinala Castracanija. Tim je u biti papa došao u otvoreni konflikt sa vladom u Rimu, koja je naprosto uskratila ostavku, upirući se u tom o držanje samoga rimskog parlamenta. Ponovni pozivi, upravljeni papi, da se vrati u svoju državu, ostadoše bez uspjeha. Na to rimska vlada stade postupati sve oštrije prema konzervativcima i umjerenjacima. Jedna potpuno revolucionarna skupština pod predsjedništvom E. Corsinija stade u Gaetu slati ultimativne poruke. Kad su i te ostale bez uspjeha, otvoren je ulazak u rimsku vladu skrajnim elementima. Mazzinijevac Allmerini uđe u ministarstvo 23. prosinca 1848. Iza njega se uvukoše u vladu po zahtjevu odbora talijanskih društava Toskanac Vannucci, Lombard Cernuschi, Sicilijanac La Masa, Genovljanin Mameli. U biti to više nije bilo ministarstvo pontifikalne vlade, nego je imalo predstavljati pravu talijansku narodnu vladu. Za nju nije mogao biti odlučan rimski parlamenat, koji je zaista 29. prosinca raspušten. Oglas, izdan tom prilikom, pozivao je Rimljane, da pristupe žari za izbor konstituante. Izbori su izvršeni u potpunom redu 21. siječnja uz apstinenciju kozervativaca i umjerenjaka. Među izabranima bijaše i sam Garibaldi. U novoj skupštini imala je republikanska stranka pretežnu većinu, što je i došlo do izraza prilikom prve sjednice, gdje je sa 131 glasom prema 5 protivnim i pet, koji su se ustegli od glasanja, izglasano ukidanje papinske svjetovne vlade. I 9. veljače u 1 sat u jutro osvanuo je po cijelom Rimu i po cijeloj pontifikalnoj

državi ovaj manifest: Papinstvo je de facto i de iure zbačeno sa svoje svjetovne vlasti u rimskoj državi; rimski će pontifeks imati sva jamstva za nesmetano vršenje svoje duhovne vlasti. Oblik vladavine rimske države bit će čista demokracija, koja će uzeti slavno ime rimske republike; rimska će republika imati s ostalom Italijom one odnose, koji proizlaze iz zajedničke narodne pripadnosti. Izvršni odbor, sastavljen od Armellinija, Uontecchija i Salicetija, imao je da vlada privremeno rimskom državom. Rimska je republika imala biti jezgra, oko koje se imala okupiti ujedinjena rimska država. Događaji u Rimu proizveli su neposredan dojam na susjednu Toscanu, velikog vojvode Leopolda II., koji je pokazivao sve manje pripravnosti, da se zagrije za ideju talijanskog jedinstva. Konflikt između vladaoca i krajnjih elemenata bio je u tim prilikama neizbježiv. Već je 17. kolovoza bila zbačena umjerena vlada, kojoj je predsjedao Gino Capponi. Na površinu dođoše u novo ministarstvo demokrati Guerracci, advokat u Livornu, i Montanelli, profesor sveučilišta u Pisi. U Livornu nisu ljudi još bili zadovoljni, nego energično zatraže konstituantu.

Leopold II., koliko god raspoložen, da bude na ruku nacionalnim težnjama Toskanaca, nije se ipak osjećao pozvanim, da bezuvjetno prihvati i potkrijepi svojim imenom demokratsku politiku, koja je u njegovim očima nosila sve karakteristike zločinačke pustolovine. Još je pristao na prijedlog toskanskog parlamenta, da se imenuje 37 poslanika za buduću rimsku konstituantu (21. siječnja 1849.), ali je to i bio njegov posljednji državnički čin. Već

30. siječnja bijaše se povukao od državnih poslova i živio kao privatan čovjek u Sieni, a prvih dana veljače vidimo ga već u Gaeti, koja tako postade utočištem prognanih talijanskih vladara. Vijest o odlasku ili o bijegu toskanskoga velikog vojvode dade povod demokratima, da sastave privremenu vladu, na čelu s Guerracijem, Montanellijem i Mazzinijem.

Vijest o promjenama u srednjoj Italiji nije mogla ostati nezapažena u Torinu. Tu su stajale jedna protiv druge zavađene do krajnje mjere tri, četiri političke stranke, tako da se činilo, da će prije ili poslije doći do teške državne krize i čak do potpunog rasula. S jedne su strane stajali skrajnji konzervativci ili »podrepice«, koji su otvoreno osuđivali kao vratolomno i bezizgledno svako ratno poduzeće. Njima su stajali najbliže t. zv. umjerenjaci ili municipalci, koji su doduše bili za ustavne reforme i za ratnu intervenciju, ali su sada energično zahtijevali, da Pijemont ima voditi pijemontsku politiku, pošto je naišao na toliku nezahvalnost oko dobrobiti Italije. Upustiti se u daljnje ratne operacije nije imalo nikakova daljnjeg izgleda na uspjeh, to više, što se i Austrija bila potpuno oporavila od svoje teške krize. Pa zašto da uopće idu u rat? Demokrati nisu htjeli za sardinskog kralja, a u Lombardiji je stajalo osim stanovništva velikih gradova cjelokupno seosko žiteljstvo u zatvorenim redovima na strani Austrijanaca. Njima su se veoma žestoko oprli liberalci i krajnji demokrati, t. zv. »raspaljene glave«, na čelu kojih je stajao temperamentni Brofferio. Uz njih su se držali i lombardski emigranti, koji su vikali otvoreno pred ci-

jelim svijetom, da Pijemont mora u rat za talijansko oslobođenje; ako kralj ne pristaje na to — onda ćemo — prijetili su — izbaciti i njega i proglasiti u Torinu demokratsku republiku. — Njihovo postupanje nisu doduše odobravali liberalci, ali su ipak smatrali i oni, da se mora pristupiti velikom djelu talijanskog oslobođenja, koje se, uz odlučno držanje srednje Italije činilo manje bezizgledno, nego što se mislilo u početku.

U takvim prilikama bijaše novoj vladi, na čelu kojoj je stajao sam novogfelvovac Gioberti, nemoguće bilo kako održati red u uzburkanom torinskom parlamentu. Zato odluči vlada, da ga smjesta raspusti. U isto je vrijeme Gioberti nastojao na svaki način postići barem platonsku pomoć Francuske i Engleske, ali su obadvije vlade, uz najbolje iskaze učtive simpatije pokazivale veoma malo raspoloženja, da se zauzmu za kraljevinu Sardiniju. Izbori su međutim doveli do parlamenta, koji je bio još otporniji od prvašnjeg. Protiv Giobertija bili su upravo ogorčeni i revoltirani Cavour i d'Azeglio, a u parlamentu je Brofferio nemilice na njega napadao. Kako je napokon i kralj pokazivao malo raspoloženja, da za Giobertija prođe kroz sito i rešeto, dade ovaj 26. veljače 1849. svoju ostavku.

Da je Karlo Alberto napustio ovog ministra, bilo je posebnog razloga. Sa strane krajnje ljevice ponavljala se je u sve jačem tonu optužba, da je kralj izdao talijansku stvar, i da samo vreba za izgovorom, kako da se oslobodi svojih obećanja. Optužba je bila bez sumnje bespredmetna. Ako su neprijatelji i protivnici mogli kralju Albertu prigovoriti, da je lakouman, vjetrenjast, nedosljedan,

da nije ništa znao predvidjeti i pripraviti, zlonamjernost mu nitko nije mogao spočitnuti. Prema toj nepravednosti bio je kralj odviše osjetljiv: on odluči opet započeti onaj rat, za koji se Pijemont, zavađen unutrašnjim trvenjima, nije umio ni pripraviti.

Za rat je i bilo krajnje vrijeme, ako je kralj htio izbjeći daljnjem nastavku nemilosrdne kampanje, što su je vodili protiv njega republikanci. Ali moramo odmah dodati, da je za pijemontsku politiku bio odlučan još jedan drugi razlog. Republikanci u Rimu i Toscani pripravljali su svoju vojsku, a organizaciju je predvodio prokušani ratnik Garibaldi. Ako je savojska dinastija prepustila republikancima, da vode rat i da izvojšte od ratom izmorene Austrije priznanje talijanske republike srednje Italije, to je moglo značiti konačnu propast savojskih dinastičkih aspiracija. Zato je nova pijemontska vlada veoma naglo i veoma odrešito stvorila odluku, i 12. ožujka 1849. pođe pukovnik Cadorna u austrijski tabor i objavi maršalu Radetzkomu, da je Pijemont odlučio otkazati primirje sklopljeno 9. kolovoza 1848.

IV.

Stari je maršal primio obavijest pijemontskog pukovnika s ironičnim posmijehom. Njegova je vojska bila narasla na 100.000 boraca, dobro snabdjevena svim ratnim potrepštinama. Prema njemu su Pijemontezi imali doduše 120.000 boraca, ali su oni bili raspršeni za obranu zemlje, tako da je

samo 80.000 bilo na okupu. Pijemontskom vojskom zapovijedao je Poljak Czarnowsky. Karlo Alberto je sam osjećao, da ne može uza svoju razdražljivost voditi rat protiv staroga, ali još potpuno svježeg austrijskog maršala (kojem je bilo skoro 80 godina). Tako je sudbina htjela, da se na ravnicama sjeverne Italije susretoše u borbi za talijansko oslobođenje dva vojskovođe slavenskog podrijetla: Čeh na Austrijskoj, a Poljak na talijanskoj strani. Radetzki je odmah započeo ofenzivu preko rijeke Ticina, koju su Austrijanci prekoračili pred očima potpuno neaktivne pijemontske vojske. Zapovjednik tog odreda bijaše general Ramorino. On je ostavio mjesto Austrijancima, ne obazirući se na izričitu zapovijed svojih pretpostavljenih, tako da postoji veoma velika mogućnost, da je u tom slučaju bio po srijedi akt nedisciplinе ili veleizdaje. Za pijemontsku vojsku nije ta stvar izmijenila činjenice, da je ona odmah došla u nezgodan položaj. Obrana se veoma čvrsto smjestila između Mortare i Vigevana, s centrom na Sforzescu. Tu je udarila veoma snažno austrijska vojska i, suzbivši veoma živo desno pijemontsko krilo, potisnula vojsku generala Czarnowskog prema Novari. Tu je došlo do druge bitke, koja je odlučila cijelim ratom. Uzalud je Karlo Alberto u očajnoj odvažnosti u nekoliko mahova izlagao svoj vlastiti život neprijateljskim hitcima: sudbina se više nije dala zaustaviti: Radetzkomu je stajao otvoren put prema Alessandriji i prema Torinu. Slomljen tom novom nedaćom sazove nesretni kralj svoje generale i priopći im usmeno svoju ostavku. Istog dana napusti svoju zemlju i krene pod tuđim imenom u Portu-

galsku, na obalu Atlantskog oceana, gdje je u Oportu proboravio svoje posljednje dane, dok ga 28. srpnja te godine ne oslobodi duševnih muka sama smrt. Da pregovara s neprijateljem, ostao je kraljev sin i nasljednik Viktor Emanuel II. Novo i ovaj put konačno primirje potpisano je 26. ožujka, šest dana nakon izminuća starog. Stari je maršal ponudio bolje uvjete, ako bi Viktor Emanuel pristao, da ukine ustav i da se odrekne talijanske nacionalne zastave. No ovaj pretpostavi teže uvjete, koje mu je diktirao Radetzki. Austrijanci su imali zadržati cijeli teritorij između Poa, Ticina i Sesije s pravom, da drže posadu u Alessandriji. Sardinska eskadra, koja se nalazila u Jadranskim vodama, imala je biti opozvana, a vojska je imala biti otpuštena i smanjena na mirovni kontingent. Istog je dana razriješeno i ministarstvo, a vlada povjerena 27. ožujka 1849. konzervativcu generalu de Launayu. Gioberti je imenovan ministrom bez lisnice. Kad je torinski parlamenat pokušao rogoboriti protiv mira, raspušten je nekoliko dana, nakon što se Viktor Emanuel II. bio zakleo, da će čuvati ustav.

Bitka kod Novare odlučila je o sudbini grada Brescie. Tu je župnik sela Serle, Boifava, zajedno s revolucionarcem Titom Sperijem na čelu čete gorštaka opkolio austrijsku posadu i organizirao odbor za javnu obranu. No posada se bijaše povukla u tvrđavu i odatle pucala na grad, kome se sada približi odred vojske, predvođen generalom Haynauom. I 1. travnja 1849. uđe vojska u Bresciu, ali se otpor stanovništva nastavi kroz 10 dana. Okrutni način, kojim je Haynau pregazio buntov-

nike, ostavio mu je kod talijanskih ljetopisaca nadimak »hijene«.

Likvidacija toskanske pustolovine slijedila je malo iza Novare. Guerraccija, koji je 20. ožujka dobio veoma opširnu punomoć, zbaciše 11. IV. konzervativci. Odbor privremene vlade, na čelu koje su se nalazili Gino Capponi i Ricasoli, pozove velikog vojvodu. Austrijanci bijahu međutim već tu, a Livorno će uzalud pokušati zapriječiti tuđinsko zaposjedanje. U kolovozu vraćen je na prijestolje modenski vojvoda Franjo V. Ferdinand Karlo III. zavladao je odmah zatim Parmom.

Sicilija se držala nešto duže. Pošto je Ferdinand Savojski 11. srpnja odbio sicilsku krunu, pokušalo se još zamoliti za posredovanje Francuske i Engleske, i admirali Parker i Baudin isposluju zbilja za buntovnike veoma široku amnestiju. Poslije toga je i otpor izgubio snagu. Uzalud je Poljak Mjeroslawski nastojao osokoliti Sicilijance: jedino je postignuto, da je Catanija zauzeta nakon užasnog pokolja. Već 23. travnja otputuju na Maltu vođe sicilskog ustaškog pokreta, predavši vlast općini Palerma. Palermitanci međutim ne htjedoše slušati općinsku vlast, koja im je svjetovala, da polože oružje, već se snažno odupriješe. No kad i oni bijahu prisiljeni 11. svibnja, da predadu svoj grad, naloženo je generalu Karlu Filangieriju, da konačno primiri Siciliju. To je brzo postignuto općom amnestijom, od koje bijahu izuzeta 43 kolovođe, koji međutim već bijahu pobjegli. Sicilski ustanak bio je time dovršen.

V.

Preostala su sada jedino dva središta, oko kojih su se okupljali posljednji borci za talijansku slobodu: Rim i Mleci.

U Rimu je već 22. veljače 1849. ustanovljena privremena vlada, koja je opet ustupila mjesto triumviratu, sastavljenom od Armellinija, Saffija i Mazzinija. Triumviri su se latili posla veoma pribrano i ozbiljno, i program njihova rada, objavljen 5. travnja, nosi sve karakteristike mazzinijevske ideologije. Ali su i sami krajnji ljevičari u Rimu i u Markama pravili novoj vladi najviše poteškoća. K tomu je dolazila financijska bijeda i opasnost tuđinske intervencije. Situacija je naime bila sasvim drukčija no u veljači 1848. g., kad su francuski republikanci pokazivali najveću sklonost, da pošalju vojsku za obranu talijanske slobode. U Francuskoj je poslije studenoga 1848. prevladala konzervativna struja i Cavaignac, jedan od političkih vođa velike ustavotvorne skupštine, pokazivao je otvorenu sklonost, da papi ponudi utočište u Francuskoj. Još jače je izbila konzervativna struja poslije izbora Luja Napoleona Bonaparta za predsjednika francuske republike. Sada se više nije govorilo o oslobođenju Italije i Poljske, nego o načinu, kako da se jednom zauvijek dokrajči talijanska revolucija. Nema sumnje, da je talijanski revolucionarni pokret s vremenom gubio sve više kredita, osobito poslije rimskih događaja u siječnju i veljači 1849. Zaposjednuće Ferrare i Bologne po Austrijancima otvaralo je opet put starom suparništvu iz god. 1831. Francuski ministar vanjskih

poslova Drouyn de Lhuys poduzme energično posredstvo u pregovorima između pape i predstavnika rimske republike (ožujak 1849.). No kad je u tom pothvatu naišao na teže zapreke, preda on ustavotvornoj skupštini zakonski prijedlog, koji ovlašćuje francusku vladu, da opremi vojsku za suzbijanje rimskog pokreta i za obranu »prave rimske slobode« (16. travnja 1849.). Skupština pristane, i zbilja 25. travnja stigne na talijansku obalu odred od 5.000 francuskih vojnika pod zapovjedništvom maršala Oudinota. U Gaeti se on sretne s agentima francuske vlade d'Harcourtom i de Raynevalom, koji ga nagovoriše, da odmah juriša na Rim. Proglas Rimljanima, kojim bi im obećavao poštivanje rimskog ustava, nije papa htio izdati. Oudinot krene na Rim, ali mu dođoše ususret tako jake sile (čini se da ih je bilo preko 15.000), da je morao uzmaknuti (30. travnja). U Rimu je naime bila i talijanska legija pod zapovjedništvom Garibaldija i lombardski lovci, predvođeni L. Manarom, u svemu 30.000 boraca.

Ovi se nađoše doskora u veoma mučnom položaju, jer, dok su Španjolci i Napoletanci navaljivali s juga, krenula je brzim koracima prema jugu jedna austrijska vojska. Obrana rimska bila je prilično žilava, te su u borbama od 9. do 19. svibnja imali toliko uspjeha, da je Garibaldi mogao pomišljati na to, da prenese rat u Napuljsku kraljevinu. Ali je triumvirat brzo pozvao svu raspoloživu vojsku, jer su se sada u mnogo jačem broju pojavili Francuzi. Od prvih dana mjeseca lipnja postojala je borba oko Rima za Talijane sve teža, jer su u okršajima prvih dana lipnja pali borci Manara i Ma-

melli. Garibaldi, koji je veoma snažno branio rimsku tvrđavu, bude konačno prisiljen, da se probije kroz neprijateljsku vojsku. I 2. srpnja 1849., kad su Francuzi ulazili u Rim kroz jedna vrata, izlazio je Garibaldi iz grada s tri do četiri tisuće dobrovoljaca, da se probije do Mletaka. No u Markama je vrebala jedna austrijska vojska. Garibaldiju pođe za rukom, da nesmetano prispije na teritorij republike San Marino, koja je bila neutralna. Tu je morao otpustiti svoje drugove. Sa svojom drugaricom Anitom, koja je već bila nemoćna, pokuša on brodom doći u Mletke sa 200 drugova. Austrijski ga brodovi međutim zaustaviše, te se morade iskrcati nedaleko Comacchija. U nekoj kolibi kod Pineta di Ravenna izdahne mu u naručju Anita, koja je bila išla za njim u Ameriku i slijedila ga i u Italiju. Iz Ravene se Garibaldi uputi u Toscanu, odakle morskim putem dospije na pijemontski teritorij. Tu ga doduše zaustave i zatvore, ali je malo iza toga pušten preko granice, da ode u Tanger. Nekoliko njegovih drugova pade međutim u austrijske ruke, među njima Ugo Bassi, svećenik iz Bologne, kapetan Livraghi i drugom prilikom znameniti četovođa Ciceruacchio i njegov sin. Svi su ovi strijeljani od austrijskih vojnika.

Pošto je Oudinot zauzeo Rim, obustavi ustav i sazva krajem srpnja 1849. posebni odbor od trojice kardinala. Bijahu to Vannicelli, Della Genga i Alfieri. Pio IX. mogao se nesmetano vratiti u svoju državu.

Mleci su se međutim još uvijek opirali. Uži odbor trojice, t. zv. triumvirat, sastavljen od Manina, admirala Graziania i pukovnika Cavedalisa, dade poslije pada grada Brescie, ostavku, pa je sada

Danijel Manin izabran kao jedini diktator. U isto vrijeme mletačka privremena vlada objavi čvrstu odluku, da brani dalje grad do potpune nestašice svih sredstava. To međutim nije priječilo Austrijance, da zauzmu Mestre, i da se sve više približe mostu, nazvanom Ponte di Terraferma, tako da je njihova artiljerija slobodno mogla cijeli grad pretvoriti u ruševine. Mlečani se ipak ne htjedoše još sprijateljiti sa svojom sudbinom, već pokušaše otpor, u sve slabijoj mjeri. Na svršetku, kad su glad i pomor izdesetkovali stanovništvo, odluči se Manin pregovarati o predaji. Bilo je ozbiljne bojazni, da će uvjeti ispasti veoma krvavo, jer je na čelu neprijateljske vojske stajao onaj isti Haynau, koji se tako krvavo proslavio kod Brescie. Ali u ovom slučaju obeća ovaj potpunu amnestiju cjelokupnom stanovništvu, samo zatraži, da Manin i Tommaseo odu u progonstvo. Na te je uvjete pristala najpripravnije mletačka privremena vlada, tako da su Austrijanci mogli ući u grad 22. kolovoza 1849. Prije nego što je otišao iz Mletaka, dao je Manin objelodaniti u dnevniku »La Gazzetta di Venezia« članak, u kojemu između ostaloga piše: »Naša je utjeha u pomisli, da pravi mir može postojati samo i jedino, ako je zasnovan na pravednosti, i da je veoma slaba građevina, zasnovana nad ponorom. Utjeha nam je također, kad mislimo, da je mučeništvo jednog naroda samo put, koji vodi sigurno u spas.« Tako je 22. kolovoza 1849. pao posljednji bedem talijanske nezavisnosti i time je u isto vrijeme doživio potpuni slom veliki talijanski pokret god. 1848.-49., u koji je talijanski narod polagao toliko nade.

VI.

Reakcija, koja je nastala iza razočaranja te burne godine, bacila je talijansku narodnu ideju u negdašnju podređenost. Nacionalizam i parlamentarizam izgubili su kroz idućih deset godina svako pravo na opstanak. Pojedine su talijanske vlade nastojale suzbiti do korijena sve one prevratničke ideje, što su donijele toliko opasnosti talijanskim prijestoljima, a samo je građanstvo gledalo s omalovažavanjem na ideologiju, koja je bila teško poremetila ekonomsko ravnotežje trgovine i industrije. I seljački je svijet gledao krivim okom novotarije, koje su bile donijele toliko nesreće ljudima i Italiji. Oduševljeni rodoljubi, koji su bili dali i dom i imanje za narodnu stvar, lutali su kao prognanici bez kuće i kućišta. U samoj talijanskoj emigraciji nije bilo sloge. Pored Mazzinija, koji je još uvijek zagovarao propagandu putem atentata i oružanih prepada, vodili su sasvim posebnu politiku Manin, Montanelli, Sirtori i t. zv. federalisti.

Maršal Radetzki je i poslije rata boravio u Veroni, svome vojnom stanu tokom ratnih operacija protiv Karla Alberta. Pod njegovim nadzorom stajao je poseban odred policije, koji je bez prestanka bdio nad tim, da se ne šire u narodu spisi revolucionarnog sadržaja. Protiv kriomčara zabranjenih spisa postupala je policija neumoljivo. Tako su neki Sciesa i Dottesio odmah strijeljani, jer su kod njih našli velik broj protuaustrijskih brošura, koje su se onda štampale u Švicarskoj, u Capolagu na obali Luganskog jezera. To se dogodilo na koncu god. 1851. Nekoliko nedjelja kasnije, početkom 1852. god., otkriven je velik revolucionarni pokret,

zasnovan na nekoliko lokalnih odbora. U Mantovi je stajao na čelu takova odbora opat Enrico Tazzoli. Tu se skupljao novac za pokret narodnog ustanka, a za potvrdu su služile obveznice po 25 lira. Jedan od učesnika tog pokreta, neki L. Castelazzo, priznao je ne samo svoju krivicu, nego je naveo imena svih učesnika. Posljedica je toga bilo apšenje čitavog mnoštva mladih članova tih tajnih društava, ukupno preko dvije stotine ljudi pripadnika najodličnijih porodica. Iza toga je nastala golema parnica, koja je potrajala nekoliko mjeseci i dovela do brojnih smrtnih osuda. Dne 7. prosinca 1852. izdahnu i Enrico Tazzoli s četiri druga na vješalima. Iza njih su tri mjeseca kasnije jednako svršili Tito Speri, jedan od najoduševljenijih boraca za talijansku slobodu, Karlo Montanari i svećenik Bartolomeo Grazioli. Talijanska revolucionarna romantika dala im je posebno mjesto pod naslovom »I martiri di Belfiore«, jer su smrtne osude izvršene u tom mjestu. Mazzini je mislio, da će olakšati sudbinu svojih drugova time, što je 6. veljače organizirao čitavu uzbunu protiv vojnih stanova u Milanu; ali je taj pokret kažnjen na užasan način: malo kasnije, svršilo je ništa manje od šesnaest učesnika na vješalima. Uzalud je Orsini pokušao u dva maha te iste godine 1853. i kasnije 1854. organizirati revolucionarni pokret u Lombardiji. Jedva se spasio bijegom od policijske potjere. Slabije je sreće bio P. F. Calvi, koji je naknadno uhvaćen i osuđen na smrt. Gubitak taj bijaše veoma osjetljiv za talijanski nacionalni pokret, jer je Calvi tokom god. 1848.—1849. umio dići cijeli Cadore protiv Austrije.

Ti neuspjesi Mazzinijevaca i nebrojene osude, koje su uslijedile, prouzročiše živo negodovanje u krugovima talijanskih revolucionaraca, jer su potpuno potkopavale svaku vjeru u mogućnost uspješne nacionalne borbe. Zato su inače oduševljeni revolucionarci kao Mordini i Fabrizi otkazali posluh Mazziniju, uvjereni, da on tjera talijansku politiku na krivi put. Strogost austrijskih vlasti nije međutim popustila sve do svršetka krimskog rata i do velikoga pariskog kongresa. Tek će kasnije, kad je u Lombardiju došao nadvojvoda Maksimilijan, biti proglašena opća amnestija ne samo za nazočne, kao što poslije velikih parnica bijaše učinio Radetzki, nego i za nenazočne bjegunce.

Po talijanskim državama zavlada je međutim oštra reakcija. Parlamentarizam je tokom prošlog rata pokazao samo slabe strane, tako da nisu ljudi mnogo plakali za njim. U zamjenu zato su pojedini vladari svojom okrutnošću i svojim neumjerenostima potpuno izgubili i posljednji ostatak narodne ljubavi. U Modeni nije Franjo V. doduše imao poteškoća, ali je to imao zahvaliti okolnosti, da su prilikom njegova dolaska pobjegli redom svi oni ljudi, za koje se je moglo misliti, da naginju liberalizmu. Ferdinand Karlo III. postao je mrzak u Parmi zbog svoje razuzdane frivolnosti. Kad je god. 1854. jedan neuspjeli republikanski pokret imao za posljedicu zatvaranje velikog broja članova boljih porodiča, digne netko oružje na njega i ubije ga. Za maloljetnog Roberta od Parme, oca kasnije austrijske carice Zite, vodila je regentstvo Louise-Marie de Berry. I toskanski veliki vojvoda Leopold II. pohvata na to sve učesnike, među ko-

jima bijaše i poznati Guerrazzi, i povede parnicu, gdje je palo nekoliko smrtnih osuda, koje je veliki vojvoda promijenio u dvadesetgodišnju robiju.

I u Rimu je povratak pape Pija IX. značio ukidanje parlamentarizma. Kao državni tajnik vladao je sada u papino ime kardinal Antonelli, koji je s velikim nepovjerenjem gledao na Francusku, a držao se je uporno Austrije. Austrijanci su međutim držali posade u Romagni, a pazili su na javni poredak u Bologni. Tu je došlo 4. veljače 1854. do veoma teške parnice protiv Saffija, negdašnjega rimskog triumvira i nekoliko njegovih prijatelja. I u Ferrari je izvanredni vojnički sud izrekao tri smrtne kazne, koje su smjesta izvršene strijeljanjem osuđenika.

U Napulju je Ferdinand II. još prije svršetka velikog rata ukinuo ustav, koji u bîti nije ni doveo do ozbiljne narodne skupštine. No i poslije toga nije Fardinand II. imao mira od brojnih neprijatelja. Tako su ga napadali veoma oštro umjerenjaci u Torinu, koji su izdavali list »Il piccolo corriere«, kojim je upravljao La Farina, dok je na Malti izlazio, uperen protiv njega, organ Mazzinijevaca »La libera parola« (Slobodna riječ), gdje je glavnu riječ vodio Fabrizi iz Modene. S treće je strane sin Joahima Murata, knez Lucijan počeo isticati neko svoje pravo na napuljsko prijestolje, a javno se šaptalo, da iza njega stoji glavom Napoleon III. Sve su te opasnosti potakle kralja do toga, da protiv svih zavjerenika, ma s koje strane oni potekli, postupa s neumoljivom strogošću. To su imali osjetiti Bentivegna de Corleone, koji je pogubljen 20. prosinca 1856., jer je pokušao pobuniti

narod u Mazzoiusu, i sedam dana prije toga vojnik Agesilao Milano, jer je pokušao ubiti samoga kralja. Mjere, kojima je morao ili mislio, da mora pristupiti Ferdinand II., odaju jasno mučni položaj, u kojemu se je nalazio. Tako je on kroz cijelo proljeće 1857. izostao od svake javne svečanosti, jer se bojao, da će biti izveden atentat na njega. Isto je tako, u travnju, kad je došao u Napulj, morao izreći izgon protiv đaka i protiv svećenika iz okoline, jer su svi bili sumnjivi napuljskoj policiji. Budući da se kralj nije više mogao povjeriti svojim četama, uzeo je švicarsku gardu. Sredinom god. 1857. dođe zbilja do pokušaja ustanka protiv kralja. Na čelo ustaša stade časnik Pisacane, koji je kao jedan od posljednjih učestvovao u obrani Rima god. 1849. Brod »Cagliari« iskrca u Ponzi nekoliko zavjerenika, koji oslobodiše iz vojarne nekoliko stotina regruta. No nisu prevalili daleko, jer se sukobiše s većom četom žandara i oružanih seljaka iz Ponze, Padule i Sanze. Bitka se ta prometnula u pravi pokolj, kojemu utekoše samo 274 buntovnika, dok je Pisacane ostao mrtav na bojištu. Zarobljenici su došli pred sud u Salernu, gdje je palo devet smrtnih osuda, koje su pretvorene u doživotnu robiju. No ni robija nije bila olakšanje prema smrtnoj kazni, jer su osuđenici odvedeni u zloglasnu kaznionu »bagno« otoka Favignane, koja je opširno prikazana u brojnim člancima inozemne štampe kao pravo mučilište. Sardinska je vlada imala u tim prilikama lak posao, da zatraži posredovanje Engleske, kad je Ferdinand II. uskratio, da pusti na slobodu momčad broda »Cagliari«, na kojemu je Pisacane doputo-

vao u Ponzu. Tom prilikom padoše na adresu Ferdinanda II. veoma oštre riječi sa strane Engleza Gladstonea. »Burbonska je vlada«, rekao je on, »stalna uvreda vjeri, civilizaciji i čovječanstvu«. Pred takvim napadajima našao se je vladalac obiju Sicilija očito u neprilici, pa odluči osloboditi momčad broda »Cagliari« i pustiti iz zatvora nekoliko nesretnika, koji su tu čamili već od god. 1851. i 1852., kao Poerio, Spaventa i Settembrini. Oni su imali biti ukrcani na engleski ratni brod i odvedeni u Ameriku. Ali na engleskom brodu bijaše poručnikom baš jedan od sinova Settembrinijevih, te on isposluje od kapetana, da izagnanike iskrca u Engleskoj, gdje su ih oduševljeno dočekali njihovi sumišljenici.

Isti neuspjeh, koji je imao Mazzini u Milanu, u Livornu i u Ponzi — sve je nemire izazvala njegova propaganda — ponovljen je i u Genovi, gdje su zavjerenici pokušali zauzeti tvrđavu Diamant. Golema parnica bila je posljedica svega toga, a svršila je sa 63 teške osude. Na smrt bijaše osuđen samo jedan, i to sam Mazzini, koji nije pribivao parnici.

Takvi su događaji iznijeli na najgori glas metode Mazzinijeve stranke te joj oteli povjerenje građana, a s druge strane su i apsolutističke vlade učinile svoje, da narod odvrate od svake suradnje: jer, da je apsolutizam vršio pozitivni rad u prilog obrađivanja zemlje, trgovine i industrije, da su otvorena vrata novim tehničkim izumima i inozemnom kapitalu, da su otvorene nove željezničke pruge, da je nešto učinjeno za poboljšanje unutrašnje uprave, da je tražen i nađen dodir između

naroda i vladara za uzajamnu konkretnu suradnju, nema sumnje, da bi i kod talijanskog naroda mogla pomalo malaksati težnja za ujedinjenje.

Da nekako dadu toj težnji solidniju podlogu, zato se pobrinuše Gioberti i Manin, odnosno »Società nazionale italiana« (talijansko narodno udruženje). U svojoj knjizi, napisanoj godinu dana prije svoje smrti u Parizu, pod naslovom »Građanska obnova Talijana« (Il rinovamento civile degli Italiani), pokušao je Gioberti još jednom nagovoriti svoje sunarodnjake na pribranost i razboritost. Izliječen od novog Guelfizma — tako se zvala njegova politička teorija, jer je davala prvenstvo Piju IX. — i od ideje velike talijanske federacije, vidio je Gioberti spasenje samo u demokraciji, u izgonu Austrijanaca iz Italije, u ujedinjenju cijele Italije pod žezlom Savojske dinastije. I Manin je god. 1855., u pismu, upravljenom L. Valeriju, izričito naglasio, da on ne vidi lijeka talijanskim nevoljama, nego samo u ujedinjenju Sardinije i savojskoj dinastiji. Ogorčenje protiv Mazzinijeve vratolomne politike bijaše tako veliko, da su ljudi kao La Farina, Cosenz, Bixio, Medici i sam Garibaldi pristali uz Maninovo stajalište. Dne 1. kolovoza 1857. izdani su cirkularni oglasi sa svrhom, da pobliže utvrde ciljeve talijanskog narodnog udruženja. Ovo se priključilo središnjem odboru talijanskih emigranata, koji je imao svoje središte u Torinu (27. prosinca 1857.). U tom su odboru izabrani kao predsjednik G. Pallavicino-Trivulzio, kao potpredsjednik Giuseppe Garibaldi, kao tajnik La Farina. Čitav roj malih podružnica osnovan je po Lombardiji, Veneciji, Toscani, Napulju, Siciliji,

Markama i Emiliji, gdje u većem gdje u manjem broju. Organ te velike organizacije bio je časopis »Il piccolo corriere d'Italia«, koji je izlazio u Torinu svake nedjelje.

Neuspjeh rata god. 1848.-49. stavio je novoga kralja Viktora Emanuela II. pred veoma tešku i delikatnu zadaću. Prvo ministarstvo konzervativca de Launaya nije mu zato bilo prikladno, te ga je kralj raspustio već 7. svibnja 1849. Da uzmogne ratno stanje s uspjehom likvidirati, obrati se kralj Massimu d'Azegliju, koji mu je bio dovoljno poznat kao pisac i kao ispravan rodoljub i koji mu je 18 dana prije de Launayeve ostavke podnio na odobrenje svoj politički program, sadržan u formuli: ni apsolutizma ni demagogije. Mirovni ugovor morao se je svakako potpisati, pa stajao i najtežih žrtava. Pijemont je sada zatražio i postigao, da francuska vlada preuzme neko diskretno posredovanje, što zbilja omogući sklapanje konačnog mira, koji je potpisan u Milanu 6. kolovoza 1849. Pijemont se tim mirom odrekao svojih pretenzija na Lombardiju i platio ratnu odštetu od 75 milijuna lira. Već prije toga, 18. lipnja, otišli su Austrijanci iz Alessandrije, a Beč je obećao opsežnu amnestiju.

Velike su poteškoće nastale, kad je mirovni ugovor podnesen na odobrenje torinskom parlamentu. Tu su se našli protiv vlade i desničari i ljevičari. Jedva je parlament pristao, da prizna građansko pravo svima političkim prognanicima, koji su našli svoje utočište u Pijemontu. D'Azeglio je nato jednostavno raspustio parlament, raspisao

nove izbore, koji su doveli u novu skupštinu smanjenu opoziciju i desnog i lijevog krila, a pojačali centrum, koji se je opet podijelio u dvije polovine, u lijevoj su bili liberalci a u desnoj umjereni konzervativci. Taj parlamenat odobri mirovni ugovor sa 112 naprama 17 glasova. Do znatnih je poteškoća došlo, kad je trebalo ukinuti »Foro ecclesiastico«, crkveni sud, koji je dotada imao rješavati oporučne odredbe u korist crkava i samostana. Kad je nakon duge rasprave prihvaćen zakon, da se imaju ukinuti crkveni sudovi i da se sve oporučne odredbe u prilog crkava i samostana imaju podnositi na odobrenje državnim vlastima, napokon da se broj blagdana mora smanjiti, nastala je velika uzrujanost u konzervativnim krugovima, a nuncij vatikanske države ostavi Torino odmah, tek što je kralj potpisao zakonsku osnovu. Međutim je trebalo popuniti ministarstvo, jer je ministar trgovine Santa Rosa umro. Kralj Viktor Emanuel II. postavi na to mjesto Camila Bensa konta de Cavoura (11. listopada 1850.). Tim stupa povijest kraljevine Sardinije na važnu prekretnicu. Već je sama promjena kraljeve ličnosti značila za Pijemont velik preokret na bolje, jer je na mjesto Karla Alberta, nespretnoga neuropata, žrtve talijanskog risorgimenta, došao na prijestolje njegov sin u svojoj surovoj vanjštini — talijanski uglađeni dinasti porugljivo su gledali na jednostavnu neugladenost torinskog dvora — potpuno izjednačen karakter, iskren, otvorenih političkih pogleda, i energična shvatanja situacije. Sada je ličnost Viktora Emanuela II. imao potpuniti čovjek, koji je u biti bio pravi državnik i nosilac narodne ideje.

Jer jednu stvar ne smijemo pustiti s vida: nije Italiju izgradila vojnička pobjeda na otvorenom bojnom polju, nego je ona nastala po dobro smišljenoj političkoj pripremi svoga velikog ministra.

Dosad su u »Maloj knjižnici« Matice Hrvatske izašla ova djela:

Prvo kolo

1. *Franjo Pavešić:* »Suvremeni žurnalizam i javno mišljenje«.
2. *Dr. Franjo Bučar:* »Eugen Kvaternik: Promemorija princu Jeromeu Napoleonu«.
3. *Dr. Mile Starčević:* »Dr. Ante Starčević i Srbi«.
4. *Tomislav Prpić:* »Hrvatski književni regionalizam«.
5. *Dr. Ivo Hergešić:* »Hrvatske novine i časopisi do 1848.«.
6. *Ernest Bauer:* »Današnja Njemačka«.

Rasprodano cijelo kolo.

Drugo kolo

7. *Z. Milković i B. Vrtar:* »Život i tvar«.
8. *Ljubo Babić:* »Pod italskim nebom«.
9. *Dr. Vinko Krišković:* »U svijetu paradoksa«. Prvi ogledi.
10. *Viktor Živić:* »Na pragu hrvatskog Orijenta«.
11. *Bare Poparić:* »Borbe Hrvata za Jadran«.
12. *Vilko Rieger:* »Kolektivizacija poljoprivrede u Sovjetskoj Rusiji«.

Rasprodano cijelo kolo.

Treće kolo

13. *Dr. Vinko Krišković:* »U svijetu paradoksa«. Drugi ogledi.
14. *Dr. Julije Makanec:* »Marksistička filozofija prirode«.
17. *Dr. Ferdo Šišić:* »Okupacija i aneksija Bosne i Hercegovine«.
18. *Dr. Aleks. Grabianski:* »Sinteza povijesti Poljske.

Četvrto kolo

19. *Dr. Milovan Gavazzi:* »Godina dana hrvatskih narodnih običaja« I.
20. *Dr. Milovan Gavazzi:* »Godina dana hrvatskih narodnih običaja« II.
21. *Dr. Julije Makanec:* »O podrijetlu i smislu države«.